

EMBEREK ÉS SZÁMOK

MEDDIG ÉL A MÚLT?

Tanulmányok egy kohorsz-vizsgálatból

Háber Judit:

Az iskola és az

iskolai lemaradás

Győri Péter:

Két nemzedék önálló

lakásútja

Gáti Tibor:

Széttartó életutak

Horváth Ágota:

Meddig ér a múlt?

GYŐRI PÉTER

Két nemzedék önálló lakásutja

Ez a dolgozat két nemzedék - az 1928-34-ben és 1943-47-ben született férfi háztartásfők - által bejárt lakásutak szerkezete, lakástörténete leírásának a kísérleti terméke. Kísérlet csupán, mert /a/ igen korlátozott empirikus szociológiai módszereket alkalmaztunk az egyéni lakástörténeteken túllépő csoport-lakástörténetek, illetve az ezeket alkotó események egymásraépülésének, időbeni lezajlásának a feltárására, és /b/ a csoport-lakástörténetek összefüggő folyamatai megragadásának módszertani, adatkezelési problémáin túl számos primer leírási nehézség is felmerült a lépésenként előrehaladó, alcsoportokat is és nemzedékeket is egymással összehasonlító elemzés során.

A dolgozat a két nemzedék lakástörténete belső szerkezetének a leírására és összehasonlítására vállalkozik, nem tér ki a nemzedékek egész élettörténetére.^x Ha úgy tetszik, ez az írás egy rész-segédanyagnak is tekinthető, önálló megírását csupán néhány, speciálisan a nemzedékek lakástörténetének a megismerésére irányuló kérdés megvizsgálásának a szándéka indokolja.^{xx}

^xA két nemzedék egész élettörténetének történelmi és egyéni életidő mentén történő leírására a kötet másik tanulmányában tettünk kísérletet.

^{xx}

Mielőtt nagyobb családás érné az Olvasót, valóban hangsúlyozni szeretnénk a tanulmány kísérleti, segédanyag jellegét. Azt sem állítjuk, hogy ez a segédanyag "izgalmas olvasmány", hiszen döntően egy igen-igen extenzív, sok információt tartalmazó empirikus felvétel egy szeletének a meghatározott szempontu adatfeldolgozását tartalmazza. A folyamatos és utólagos szintetizáló értelmezésnek legfeljebb a lehetősége olvasható ki az írásból.

E kérdéseink a következők voltak:

/1/ leírhatóak-e - és ha igen, akkor hogyan - egymástól különböző, önállóan megtett lakásut-típusok, vagy más-
képpen fogalmazva: milyen tipikus önálló lakásutakat jár-
tak be a vizsgált nemzedékek tagjai;

/2/ az egyes önálló lakásutak mely pontokon /a lakás-
váltási lánc mely pontjain/ válnak szét egymástól, milyen
alternatívák merülnek fel e váltások során;

/3/ a különböző lakásutak és lakásváltások közül me-
lyek nevezhetők "sikereseknek", illetve kevésbé "sikeresek-
nek", "sikerteleneknek";

/4/ vannak-e, s ha igen, akkor első megközelítésben
milyen összefüggések vannak a megtett önálló lakásutak, a
lakásut-típusok és az azokat bejárók /mérhető/ társadalmi
helye között;

/5/ milyen főbb változási tendenciák figyelhetők meg
a két születési kohorsz lakásutjának szerveződésében.^x

*

Az emberek születésüktől haláluk pillanatáig laknak
valahol, s közben életükben /figyelembe véve azt a szélső
esetet is, hogy egész életüket egy lakásban élik le/ vala-
milyen lakásutat járnak be: bejárt lakásutjukat nevezzük é-
letük lakástörténetének. Azt, hogy mit tekintünk lakásutnak,

x

Az idősebb nemzedék egészének lakásmódjáról, az általuk
lakott lakások különböző jellemzőiről Horváth Ágota: Egy
generáció lakásairól c. tanulmánya ad megbízható tájékoz-
tatást. /In: Egy korosztály életutja/Kutatási beszámoló/,
MTA Szociológiai Kutató Intézete, 1984./

illetve a lakásutat alkotó /építő/elemeknek, mindig a megválaszolni kívánt kérdés alapján lehet eldönteni. Mi a lakásut egy-egy elemének a nemzedékek tagjai által lakott egy-egy lakást tekintjük, lakásutnak pedig a lakott lakások időbeni teljes sorozatát.

/Más típusú kérdésfeltevés esetén a lakásutak alkotó elemei lehetnének például a különböző együttlakási, együttélési formák /lakáson belül is/, maguk a lakásváltási tranzakciók és azok sorozata, a különböző minőségű vagy települési környezetben lakás eltérő formái stb./

Ebben az elemzésben azonban nem vizsgáljuk a nemzedékek tagjai által megtett lakásutak egészét, figyelmünket az un. önálló lakásutakra összpontosítjuk /annak is természetesen csak a felvételig tartó szakaszára/. Önálló lakásutnak a teljes megtett lakásut azon részét tekintjük, amelyben a vizsgált személy /legalábbis potenciálisan/ önálló cselekvő, döntéshozó-mérlegelő részese a lakásváltásoknak. Ennek kezdő lépését számunkra az a formális jogi lépés jelzi, amikor az illető megszűnik csupán családi jogcímen lakni.

Ezt az eseményt tehát azért tekintjük a megtett teljes lakásuton belül fontos választópontnak, mert /1/ ezzel a lépéssel szűnik meg a passzívnak tekinthető /gyerek/-családi stáтус; a szülői, házastárs-szülői családdal való együttélés, együttlakás szempontjából ekkor válik az illető önállóvá; és mert /2/ ezzel a lépéssel jelenik meg az illető először a lakhatási lehetőségek rendelkezésre álló "piacán" mint lakhatást igénylő, önálló személy, mint egy önálló lakásut, lakástranzakció-sorozat potenciális letéteményese, potenciális kezdeményezője.

Elemzésünk nyomankövetéséhez a következő általunk kialakított lakáskategóriák jelentésének a megismerésére van szükség:

Önálló lakásnak azt a lakást tekintjük, ahol a kérdezett nem-családtagi jogcimen lakik.

Saját lakásnak azt a lakást tekintjük, ahol a kérdezett főbérliként, bérletársként, társbérliként, illetve tulajdonosként, résztulajdonosként lakik.

A jelenlegi lakás értelemszerűen a megkérdezéskor valójában lakott lakás.

Mindhárom lakáskategóriára érvényes, hogy nem zárják ki egymást, vagyis az önálló lakás lehet egyben saját lakás is, s mindkettő, vagy egyik megegyezhet a jelenlegi lakással is. Az egyes lakáskategóriák jellemzője, hogy a jelenlegi lakás a legtágabb kategória /mindenki lakik valahol a megkérdezéskor/, mert lehet saját, illetve önálló lakás, de lehet nem saját, nem önálló lakás is; az önálló lakás tágabb kategória a saját lakásnál, mert az önálló lakás lehet saját lakás is egyben, de lehet nem saját lakás is, a saját lakás viszont - értelmezésünk szerint - szükségképp' egyben önálló lakás is.

Az önálló lakásutak elemzése során kiemelten foglalkozunk az önálló és saját lakásokon belül az első önálló és az első saját lakással.

Első önálló lakásnak azt a lakást tekintjük, amelyben a kérdezett először lakik nem-családi jogcím alapján.

Első saját lakásnak pedig azt a lakást tekintjük, ahol a kérdezett először főbérli, bérletárs, társbérli, illetve tulajdonos, résztulajdonos.

Az önálló lakásut e két "kitüntetett" lakástípusára is érvényes, hogy adott esetben a két lakástípus valójában egy konkrét lakást jelöl. Sőt az sincs kizárva, hogy ugyanez a lakás egyben a

nem-önálló /így értelemszerűen egyben a nem-saját/ lakástípusba is beletartozik: e valójában azonos lakások miatt az elemzés során sem választhatók szét a nem-önálló, illetve önálló/saját lakástípusba sorolt lakások, az ilyen lakások minden érvényes csoportban szerepelnek. /Gondoljunk arra az általános esetre, amikor valaki szülei lakásában lakik családtagként, nem-önálló lakásban, majd ezt a lakást "megörökli", s a továbbiakban mint önálló, saját lakásban lakó lakik ugyanitt./

Vagyis az önálló és saját lakások meghatározásakor nemcsak a beköltözéskori jogcímet vesszük figyelembe, hanem az időközbeni jogcim-változásokat is. A különböző lakáskategóriákban szereplő tényleges lakások különbözősége és azonossága azonban nemcsak kategóriális /definíciós/ kérdés, hanem - mint látni fogjuk - elemzésünk tartalmi kérdései közé is tartozik.

Az önálló lakásutak főbb alaptípusainak a megközelítése során az említett lakáskategóriák megkülönböztetésén túl a lakások egyfajta "sorrendje" is kirajzolódott: az első önálló lakás megelőzi az első saját lakást /vagy azonos azzal/, az első saját lakás megelőzi a jelenlegi lakást /vagy azonos azzal/. Az önálló lakásutak alaptípusainak egyfajta meghatározása az itt vázolt megközelítést tükrözi.

■

Az így kirajzolódó lakásut-típusok rövid összefoglalásával kezdjük leírásunkat, annak ellenére, hogy eredetileg a részenkénti, lépésről-lépésre haladó lakásut-történetek elemzési eredményei részbeni összefoglalásának szántuk e "sémákat". /Lásd az 1. és 2. táblákat./ Azért döntöttünk emellett a leírási mód mellett - mely eltér a kutatás valódi logikájától és menetétől -, mert rá kellett jönnünk, hogy e sémák tulsá-

gosan is sematikusak, tulontul sok összefüggést nem tükröznek, s ezért semmiképpen nem tölthetik be az elemzés akár csak részleges tartalmi összefoglalásának a szerepét. Ugyanakkor viszont szemléltetik a lakásutaknak ezt a strukturális keretét, amelyben további leírásunk mozog, s melynek kitöltése, "megelevenítése" az itt következő írás egyik célja.

A lakásut sémákról röviden

Ha azt tekintjük a bejárt önálló lakásutak alaptípusait kijelölő tényezőnek, hogy /a/ a kérdezett élete során lakott-e önálló, illetve saját lakásban; /b/ az e lakásokba, illetve a jelenlegi lakásba való költözés együttjárt-e tényleges lakásváltoztatással vagy sem; /c/ s az önálló lakásut honnan /közvetlen ezt megelőzően milyen jogcímen lakott nem-önálló lakásból, nevezetesen; szülői lakásból, a házastárs szüleinek a lakásából, vagy egyéb családtag lakásából/ indult, akkor elméletileg összesen 33 bejárható alap lakásut-típus lenne lehetséges.^x Valójában az általunk vizsgált két nemzedék közül az első /az idősebb/ a lehetséges 22 lakásut közül^{xx} 13 féle alap lakásutat járt be, a második /fiatalabb/ nemzedék 33 közül 24 féle alap lakásutat /az első nemzedéknél megfigyelt 22 féle lehetséges lakásutból 16-ot jártak be a második nemzedékhez tartozók/.

^x $3 \times 1 + 2 \times 1 + 2 \times 2 = 33$, ahol az "elindulás" lehetséges módjainak száma 3, az egyes lépésekben az alternatívák száma /van-e tényleges lakásváltás, vagy sem/ rendre 2, s lehetnek "egyalternatívás" utak is /nincs önálló, saját lakás/.

^{xx}

Az első nemzedéknél még nem különítettük el a megelőző "egyéb családtagtól" történő elindulást, ezért 22 itt a lehetséges bejárható utak száma.

A teljes megtett lakásutakat áttekintve azonban azt láthatjuk, hogy mind az első, mind a második nemzedék többségének /több mint 2/3-ának/ a lakásutja lényegében 4 alap lakásut-típussal leírható, és e négy alaptípus közül három "rokon" egymással, és a két nemzedéket tekintve azonos. E lakásutak alapszerkezetét az jellemzi, hogy a kérdezettek

- /1/ valóban elköltöznek életük során a szülői /egyéb családi/ otthonból önálló lakásba, olyan önálló lakásba, amely egyben saját s jelenlegi lakásuk is; vagy
- /2/ ugyan saját, de a jelenlegivel nem azonos lakásuk; illetve
- /3/ nem-saját lakás, első saját lakásukba csak később költöznek be, de akkor az már jelenlegi lakásuk is marad egyben.

Jellegzetes, s tanulságos a két nemzedék összehasonlításában a negyedik, nem-azonos alaptípus eltérése: az idősebb nemzedék 1/4-e tette meg azt a lakásutat, hogy

- /4/a/ szüleitől először önálló, de nem-saját lakásba költözött el, majd amikor első saját lakásába is beköltözött, akkor még egy idő után tovább folytatta önálló lakásutját, s csak ezt követően "érkezett meg" jelenlegi /felvételi/ lakásába.

Ezzel szemben a fiatalabb nemzedéknek csupán 7 %-a járta be ezt a többlépcsős, minden újabb lakástípusba önálló lakásváltás/ok/on keresztül megérkező lakásutat. Viszont körükben /számossága miatt/ a négy alaptípus közé sorolódik az a "kvázi" lakásut, amely lényegében az önálló lakásut teljes nem-létezésével azonos:

- /b/ a kérdezettek jelenleg is szüleikkel együtt élnek gyermek-családtagi jogcímen, nem-önállóan, nem-saját lakásban /13 %-uk/.

A fiatalabb nemzedéknek ennél nagyobb hányada él jelenleg nem-saját lakásban /a tábláink szerint 21 %-uk/, mert ugyan egy részük a kezdő lépéseket az önálló lakásuton megtette - önálló lakásba költözött -, de saját lakáshoz eddig nem jutott.

S rögtön itt kell felhivnunk a figyelmet az általunk megkísérelt lakásutakat összehasonlító elemzés egyik legfontosabb, kikerülhetetlen korlátjára; a felvétel idején a fiatalabb nemzedék átlagosan 11 évvel volt fiatalabb, mint az idősebb, s ez is közrejátszhat abban, hogy köztük nagyobb a "maradók", s kisebb a "tovább lépők" aránya. Az életkorbeli eltérés hatásának az erősségéről azonban semmi közelebbit nem tudunk. Ennek egyfajta feloldása érdekében ugyan kísérletet tettünk arra, hogy az idősebb kohorsz lakásadatait "visszszámítsuk" átlagosan 11 évvel, azonban ez az első kohorszra vonatkozó olyan tartalmi /adat-/ veszteséggel járt együtt, hogy végül inkább az első kohorszra vonatkozó teljesebb, s másodikra meglévő "részlegesebb" lakásut-adatok feldolgozása mellett döntöttünk.

E kitérő után térjünk vissza az alapsémákhoz.

Már az eddigiek is jelzik /a négy domináns alaptípus, melyből három "rokon" és a két nemzedékben azonos/, hogy az elindulástól kezdve nyomonkövethető egyes lépések /elágazások/ két nemzedéken belüli súlya is meglehetősen hasonló: a megtett önálló lakásutak belső alapszerkezete "meglepő" állandóságot mutat.

Mindkét nemzedéknek kb. 1/7-e /13-15 %/ kezdi önálló lakásutját a házastárs szüleinek lakásából /a többiek a szülőtől, illetve egyéb családtagtól indulnak/.

A házastárs szüleinek lakásában maradók, "bennragadók" aránya elenyésző /0-2 %/, az innen önálló lakásba költözők döntő többsége /81-82 %-a/ a lakásváltással egyben első saját lakásába is beköltözik. Az ezen az uton idáig eljutók többsé-

ge ezután már nem folytatja lakásutját. Az első saját lakásban maradók aránya a meg továbblépőkhöz képest itt nagyobb az idősebb kohorszbelieknél, mint az önálló lakásutató szülőktől elkezdők körében, a fiatalabb kohorszbelieknél a maradók aránya megegyezik a másik úton elindulókéval.

Mindkét kohorsz többsége /87 %-a, illetve 79 %-a^x/ közvetlenül a szülői lakásból indul el önálló lakásutján. Ez az elindulás a két nemzedékben csak egy kisebbség /11 %, illetve 7 %/ esetében jelent csupán "jogi" elindulást /vagyis önálló lakáshoz jutást lakásváltás nélkül/, ők ezzel rögtön egyben első saját lakásukhoz is hozzájutnak, ahonnan később hasonló arányban költöznek tovább, illetve maradnak, mint a házastárs szüleitől elindulók.

A többség valóságos lakásváltoztatással indul el a szülőktől önálló lakásutján, az így induló idősebb kohorszbeliek 2/3-a ezzel az elindulással /első önálló lakásba költözéssel/ még nem jut saját lakáshoz, s a fiatalabb kohorszbeliek többségének is /ha nem is ilyen arányban/ még tovább kell lépnie az első saját lakáshoz jutás érdekében. Az ezen az úton, illetve utakon saját lakásig eljutók további utja - mint már az előzőekben láttuk - eltérő módon alakul az idősebb és a fiatalabb kohorszbeliek körében. Az idősebb kohorszbeliek többsége /3/5-e/ innen még továbblép, lakást változtatig eljut saját lakásába, a fiatalabbak többsége /több mint 2/3-a/ még mindig első saját lakásában él.

Vagyis nagyon egyszerűen szólva: a két nemzedék lakásutjának a belső szerkezete az induló lépések megtételénél /ez itt használt leegyszerűsítés szintjén/ nagyon hasonló, az utak végen egymástól inkább eltérő.

^x Az egyéb családtagtól elindulókkal együtt 84 %-uk. A valóban elindulók mellett a később szüleikkel együttmaradókat is itt vesszük figyelembe.

Ennek az eltérésnek az arányairól kaphatunk képet akkor, ha a lakásutak szerkezetét nem úgy tekintjük, hogy az egyes megtett lépéseket milyen további lépések követik /a "kitünttetett" lakásokból merre vezet tovább a lakásut/, hanem úgy tesszük fel a kérdést, hogy milyen már megtett lépéseken keresztül, honnan jutnak el a megkérdezettek az önálló lakásut egy-egy "kitünttetett" pontjára. /Lásd a 2. táblát./

A jelenlegi lakás a fiatalabb nemzedék 55 %-ában még azonos az első saját lakással /s csak 22 %-uk jutott az első saját lakás megszerzését követő lakásváltással jelenlegi lakásába, a többieknek nincs saját lakásuk/. Az idősebbek többsége /53 %-a/ viszont már nem első saját lakásában lakik. Az első saját lakáshoz jutás a fiatalabbaknál inkább egybeesik az önálló lakásut kezdetével /a saját lakáshoz jutók 60 %-ának az egyben első önálló lakása is/, mint az idősebbeknél /kiknek közel fele - 47 %-a - első önálló lakását követő lakásváltoztatás/ok/ után költözik első saját lakásába/.

A lakásutaknak e szász, általános /minden egyéb tényezőtől elvonatkoztatott/ szerkezetének a "kitöltését", "életrekeltségét" kíséreljük meg a következőkben, annak érdekében, hogy lehetőség szerint árnyaltabb képet alkosunk e két nemzedék lakástörténetéről, az ezt befolyásoló társadalmi háttérrel, s a megtett lakásutak társadalmi csoportonként eltérő "eredményességéről".

1. Az önálló lakásutak hossza

A lakásutak strukturája "megépülésének", létrejöttének feltétele, hogy megtörténjenek a lakásváltások /tranzakciók/. A lakásváltások számuk növekedésének hatványában növelik az elméletileg számításba jövő különböző alap lakásut-strukturák számát. A lakásváltások számának az alakulása /a megtett lakásut hossza/ részben önmagában is egy lakásut-struktúra jellemző tényező, mert minden továbblépés önmagában /automatikusan/ továbbgazdagítja, - fejleszti a megtett lakásutat. Ez természetesen nem jelenti azt is, hogy a lakásszám alakulása egyben az elemzés szempontjából tartalmi jelzőként is működik.

Ezt már csak azért is hangsúlyozni kell, mert maga az önálló lakásut is két alapvetően különböző lépéssorozat-típusból tevődik össze /ha egyáltalán vannak lakásváltások/.

Az egyik az önálló de nem-saját lakások - ezek első-sorban albérletek, illetve ágybérletek, munkásszállók, munkahelyhez kötött szolgálati lakások - közötti mozgás, amikor a lakásváltások többnyire nem közvetlenül a lakásmódra, ennek javítására irányuló célt szolgálnak, hanem valamilyen "külső" /a továbbtanuláshoz, munkavállaláshoz, településváltáshoz stb. kapcsolódó/ cél megvalósításának a velejáró eszközei.

Ezzel szemben a saját lakások körében végrehajtott tranzakciók /bár itt is megjelenhetnek az előző "külső" célok/ inkább a lakásmód javítására, megváltoztatására irányulnak, s egyben anyagi, munka-, illetve pozicionális tökélet igényelnek. Ezért korántsem mellékes, hogy az önálló lakásut milyen tranzakció típusok megtételével válik hosszabbá, vagy rövidebbé. Ugyanakkor - kicsit előreugorva - megállapíthatjuk, hogy a saját lakások közötti tranzakciók jellemzően alacsony száma

miatt az önálló lakásutak hossza /különösen 2-3 lakásváltás fölött/ elsősorban az önálló de nem-saját lakások közötti mozgások számosságától függ.

*

Az idősebb nemzedékbeliék átlagosan közel kétszer olyan hosszú önálló lakásutat tettek meg, mint a fiatalabb kohorszbeliek. Ez leginkább annak következménye, hogy a fiatalabb kohorszbeliek mintegy 18 %-a még soha nem lakott önálló lakásban a megkérdezés időpontjáig /amikor ők 35-39 évesek voltak/, illetve legfeljebb első önálló lakásukban laknak ekkor /36 %, az idősebbeknél a két arány 1 %, illetve 18 %/. A fiatalabb nemzedék körében jelentős arányt képviselő teljesen immobilok 2/3-a községben él, a szakképzetlenek körében az átlagost meghaladó az arányuk, de az érettséggel rendelkező háztartásfők között is magas az immobilok aránya. Az önálló lakással nem-rendelkezés értékelésére, értelmezésére itt most nem térünk ki.

Mindkét nemzedéknél tendenciaszerű pozitív kapcsolat van az önálló lakásut hossza és az iskolai végzettség szintje, a munkamegosztásban és a települési rendszerben elfoglalt hely között.

Az iskolai végzettségbeli, munkamegosztásbeli, települési rendszerbeli magasabb pozíció hosszabb lakásuttal, jelentősebb lakásmobilitással jár együtt, mely nagyjából az ezen pozíciók eléréséig elvezető életut, felfele irányuló mobilitás érdekében megtett önálló lakásváltások, kisebbrészt a már elért pozíció teremtette lehetőségeknek a saját lakás-tranzakciók során történő kiaknázásának a következménye.

Csupán a megtett önálló lakásutak hosszát figyelembe véve a vizsgált nemzedékeken belül nem különíthetők el sem a lakásutak strukturája, sem a megtett életutak, a társadalmi helyzetek szerint relevánsan értelmezhető csoportok -

két, speciálisnak tekinthető csoportot kivéve. Ezek esetében a lakásszám alakulása önmagában is jól kirajzolódó, sajátos okokra vezethető vissza.

A fegyveres testületek tagjai

Az egyik ilyen csoportot azok alkotják, akik az idősebb nemzedékbeliék közül jelenleg /vagy életük egy meghatározott, s a lakásszám-növekedésük szempontjából fontos szakaszában/ a Magyar Néphadsereg, illetve a rendőrség /régebben az államvédelem: a határőrség, AVÓ/ hivatásos kötelékébe tartoznak.^x Az ő esetükben jellemző, hogy hosszú lakásutakat tettek meg, lakasváltásaik száma az átlagot rendre felülmúlja.^{xx} /Lásd a 3. táblát./

Az idősebb nemzedék ezen tagjai általában 1950-53 között lettek e szervezetek tagjai, amikor ők 18-25 évesek voltak, s éppen gyors ütemben megindult az ilyen testületek feszített, nagyságrendileg aránytalan mértékű felfejlesztése, feltöltése.

Az e testületekbe való bekerülés általában eleve mobilitást jelent /jelen vizsgálatunk szempontjából: eleve lakasváltással kapcsolódik össze/, illetve a későbbiek során jellemzően permanens áthelyezésekkel jár, szolgálati helyről szolgálati helyre, szolgálati lakásból szolgálati lakásba köl-

^x Kisebb részük az 1956-ot követő újrerendeződési időszakban lett a fegyveres testületek tagja.

^{xx}

A felvételünkbe bekerült fiatalabb kohorszbeliek között elenyésző a fegyveres testületek /volt/ tagjainak a száma /2-3 %, 8-12 fő/, lakásutjuk eltér az idősebb "kollégáktól".

tözések hosszú láncolatával kapcsolódik össze. Ha a megtett lakásutak szempontjából tekintünk ezekre az életutakra, akkor egy permanens kényszer-lakásváltoztatásokat mutató, zaklatott lakás- /élet/-ut típus rajzolódik ki előttünk. A kényszermozzanatot nem feledteti, hogy néha a jobb szolgálati lakás kiharcolása indukálja az áthelyezést /s az ilyen, sikeres esetek háttérében a szervezeti ranglétrán való előrehaladás is megfigyelhető/ és, hogy végső kiemenetelüket tekintve ezek a lakásutak nem sikertelenek /a váltássorozat végén lévő - jelenlegi - lakások nem rosszak /erről később//.

A "későn" házasulók, nem házasok

Egy másik jellegzetes csoportot alkotnak az idősebb nemzedék azon tagjai, akik ugymond "későn" házasodtak. Ebbe a csoportba sorolhatók azok, akik nemzedéktársaik átlagához képest 4-5, vagy ennél több évvel később házasodtak meg.^x /Lásd a 4. táblát/ E csoport tagjai jellemzően igen rövid lakásutakat tesznek meg /átlag 2,3 lakás/. Ennek a rövid lakásutnak az okai a következőkben foglalhatók össze:

/a/ A "későn" házasulók életkorukat tekintve később, s így a vizsgálat időpontjához képest eleve közelebbi történelmi időszakban házasodtak meg, így esetleges lakás-tranzakcióik lebonyolításához nem állt rendelkezésükre annyi idő,

^x A fiatalabb kohorszbelieknel itt csak a jelenlegi házasságkötésük idejével tudtunk dolgozni, ezért az elvált és 30 éves koruk után újra házasodók is a "későn" házasulók közé kerültek, kiknek a lakásutja viszont hosszabb a kohorsz többi tagjáénál. Ezért a két nemzedék e csoportjai itt nem összehasonlíthatóak. Viszont a táblából jól látható, hogy önálló lakásutjuk jellegét tekintve karakterisztikusan elkülönül mindkét nemzedékben az egyáltalán nem-házasodók csoportja - nagyfokú lakás-immobilitásával. Az immobilokról később még szólnunk.

mint nemzedéktársaiknak a házasságkötés után. Ugyanez az életutak szempontjából azt jelenti, hogy azok, akik relative /el/ késve házasodnak, már kevésbé mozgékonyak a lakáspiacon, kevesebb idejük marad életükben arra, hogy az idő-, energia-, felhalmozás- és mozgásigényes lakás-tranzakciókban részt vehessenek.

/b/ Nem másik ok, de szorosan hozzátartozik a későn házasulók, s a házasságot egyáltalán nem kötők relative rövid lakásutja kialakulásának a magyarázatához, hogy mindkét nemzedék egészére /s a tapasztalatokból ítélve nemcsak a kohorszoknál, hanem hazánkban általánosan is/ jellemző, hogy a lakásváltások - s ezen belül is elsősorban az önálló lakásut kezdetén lezajló lakásváltás(ok/- egyik legfőbb indikátora a házasságkötés.

A "lakáskérdés", az önálló lakásmód kialakításának a lehetősége nem /s részben ezért az igénye sem/ egy bizonyos kitüntetett, a "felnőtté válást" egyezményesen jelölő életkor eléréséhez kötődik, nem ekkor tolakszik az előtérbe és aktivizál lakásváltásra; mint ahogy az életut kiemelkedő /életet formáló/ életeseményei közül sem annyira az anyagi önállóság, illetve a munka szférájában bekövetkező változásokhoz kötődik /az első munkába álláshoz, illetve az első kereső tevékenység megkezdéséhez/, mint inkább és elsősorban a házasságkötéshez. Ez az az esemény, amely nálunk leginkább kiváltja a "lakáskérdés" valamilyen módon való megoldásának az igényét a családokban, az egyéneknél és aktivitásra, elköltöztetésre ösztönöz - még ha az esetek jelentős részében ez gyakorlatilag nem is azonnal megoldható. /E sajátos összekapcsolódás multjára utalhat vissza nyelvünkben maga a ház-asodás szó is./

Véleményünk szerint ezt tükrözi az idősebb nemzedékből később házasulók rövid lakásutja is, ez lehet annak az oka, hogy bár már hosszú ideje keresők, anyagilag is eset-

leg önállóak voltak, s családjukra sem kellett költeniük, mégsem mentek /vagy nem tudtak elmenni/ késői házasságukat megelőzően a szülői házból.

/c/ Ugyanez másoldatról azt mutatja, hogy - még olyan esetben is, amikor több idő és /elméletileg/ több szülői és egyéni felhalmozási lehetőség áll rendelkezésre - nem jellemző, csupán elenyésző arányú az ez életstratégia, hogy előbb lakást /házat/, egzisztenciát kell teremteni és csak ha ez /legalább részlegesen/ megvan, arra házasodni, családot alapítani /erről részletesebben még később/.

Eszerint kétségbe vonható egy olyan feltevés, mely szerint a későn házasulók tulajdonképpen az olyan életstratégiát követők, akik figyelembe veszik, hogy hazánkban a lakáshoz jutáshoz, egzisztenciateremtéshez viszonylag hosszú idő kell, és előbbre helyezik ezt az egzisztenciateremtést a családalapításnál. Ezzel szemben inkább az látszik, hogy maga a "később házasodás", a "normalistól, átlagostól eltérő" házasodási kor - mely természetesen számtalan szubjektív tényezőtől függ - összefügg, de legalábbis összekapcsolódik egyfajta általános, az életet egészének strukturáját jellemző elkészettséggel, lemaradással. Az általunk vizsgált későn házasulók általában nemzedéktársaikhoz képest az élet valamelyik más szférájában is elkésőek, későn kezdők, az adódott lehetőségeket /ha voltak/ meg-nem-ragadók. Miközben például a körülöttük szerveződő, változó, aktuálisan is előnyökkel járó, vagy csak a későbbi életpálya perspektívájából előnyösebbnek számító munkapiaci folyamatokba az idő előrehaladtával nem kapcsolódnak be /mert ők, vagy szüleik nem mernek, akarnak, vagy tudnak váltani, lépni/ - s így például gyakran hosszú ideig, a második téveszesítési hullám végéig kisegítő családtagként a szülői házban maradtak, a szülői gazdasághoz kötve, vagy relative igen hosszú

ideig állandóan mozgó, ingázó munkapiaci szegmensekben sodródtak, vagy egyszerűen otthon maradtak és a megteendő váltások minimalizálására törekedtek - eközben a kohorsz-specifikus házasságkötési-piacról is "kiszorultak", lekéstek. /Erre utal, hogy a később házasulók közt társaihoz képest magasabb a "sodródó" munkautat bejárók, a hosszabb időn keresztül "deprivált" munkát végzők, a csak 19 éves koruk után munkahelyi munkát vállalók aránya az idősebb kohorszban./

Adataink azonban ezt csak az idősebb nemzedéknél tükrözik, nyitott kérdés, hogy a fiatalabb nemzedék esetében történt-e ebben valamilyen irányu változás. Mindenesetre ennek lehetőségére utal, hogy körükben a később házasulók /a részben újabb házasságot kötők/ munkautjának egészét sokkal inkább dominálják az anyagi gyarapodásra, a munka minőségére irányuló törekvések, mint társaik munkautját, kiknél inkább a családcentrikusság, a keveset változtatás kerül előtérbe.

Megjegyzendő, hogy az összekapcsolódásokon túl az már nem különíthető el, hogy adott esetben mely folyamatok az okok és melyek az okozatok, s így a későn házasodás, vagy meg-nem-házasodás végülis mennyiben számítható oknak, illetve okozatnak.

2. Az önálló lakásut kezdete - az első önálló lakás

Mint említettük, a családi jogcím megszűnését tekintjük az önálló lakásutak kialakulásának, majdani strukturálódásának kezdő lépéseként. Ennek az elindulásnak a különböző jellemzői közül azt emeljük ki, hogy a vizsgált személyek milyen jogcimen laknak első önálló lakásukban. Ennek tükrében vizsgáljuk az egyes elindulási alternatívák főbb jellemzőit.

Az egyes kezdő lépés-típusok és az azok hátterében meghúzódó körülmények, okok struktúrája között többé-kevésbé szoros, tendencia-jellegű összefüggések találhatók - a két nemzedékben részben hasonló, részben eltérő módon. /Lásd az 5. táblát./

/a/ A legnagyobb részarányt mindkét nemzedékben - változatlan mértékben - az önálló lakásba költözéssel egyben saját lakáshoz is jutók képviselik /41 %/. Többségük /80-86 %-uk/ lakástulajdonossá válik - családi házat épít/vesz, OTP öröklakást vásárol -, egy kis részük főbérlethez jut. E két csoport jellemzően addigi lakóhelyén /településén/ marad - a lakástulajdonosok falun, vidéki városban, a főbérlők Budapesten és más városokban -, többségük ekkor már házas, sőt gyerekek is született már, s ezzel is összefüggően nagyobb közöttük a házastárs szüleitől első önálló, saját lakásba költözők aránya, mint a más módon elindulók körében.

Maga a házasságkötés azonban nem jár együtt a lehetőségek és a szándékok olyan együttesével, amely bármilyen azonnali lakásváltoztatást, önállósodást eredményez/het/ne. Ezek a fiatal párok házasságkötés után még évekig a férj, vagy a feleség szüleinél maradnak, s közben akumulálva, a saját és a szülői családok anyagi erőforrásaira, nagycsaládjuk, testvéreik segítségére támaszkodva végül is közvet-

len okként a saját otthonba költözésre irányuló törekvés és ennek megteremtett lehetősége révén költöznek el saját lakásukba.

Azoknál, akik a szülői házból házastársuk szüleinek, a lakásába költöznek, az ezt kiváltó közvetlen ok egyértelmű: maga a házasságkötés eseménye. Ők azok, akiknél a házasságkötés aktusát megelőzően nem volt olyan /belső/ családi, vagy /külső/ társadalmi-gazdasági erő /illetve lehetőség/, amely kimozdította volna őket szüleiktől, de /szemben a továbbra is a saját szüleiknél maradó csoporttal/ ez már elmozdítja őket: vagy mert a házastárs szüleinél több hely van, vagy mert az aktuális családi viszonyoknak ez a megoldás felel meg a leginkább. Jellemző, hogy akik szüleiktől házastársuk szüleihez költöznek át "nem mennek messzire". Tulnyomórészt ugyanazon a településen belül változtatnak csak lakóhelyet. Ez nemcsak azt jelenti, hogy ők - életük házasságkötésig tartó szakaszában - otthon maradók, helyben ismerkedők, helyben házasodók, hanem azt is, hogy nagyon ritka a vizsgálatunkba bekerültek körében az az elindulási mód, hogy valaki a szüleinél lakik, ugyanakkor más településen dolgozik, ott ismerkedik meg leendő házastársával és egybekelésükkor a házastárs /feleség/ szülei befogadják őket. /"Helyből jötteknél" ugyanezt gyakran megteszik./ Az említett /településváltó/ esetekben az ifju pár jellemzően albérletben kezdi közös életét.

A két nemzedék első önálló és egyben saját lakáshoz jutó csoportján belül a főbérlokké, illetve tulajdonosokká válók csoportját összehasonlítva említésre méltó változás, hogy a fiatalabb nemzedék tagjai inkább házasok és a főbérlethez jutók jóval nagyobb arányban gyerekesek is már önálló lakásutjuk legelején mint az idősebb nemzedékbeliek.

A két csoport társadalmi összetétele kevésbé karakterisztikusan jellemezhető. Tendenciájában a lakástulajdonos-

ként kezdők inkább fizikai dolgozók, legfeljebb 8 általánost elvégzettek az idősebb nemzedékben, szakmunkás képesítéssel rendelkezők a fiatalabb nemzedékben; a főbérlok értelmiségiek, szakmunkások, legalább szakmunkás képesítéssel rendelkezők az idősebb kohorszban, s szellemi foglalkozásuak, legalább érettségivel rendelkezők, illetve segédmunkások a fiatalabb nemzedékben.

Eszerint már az önálló lakásut elején tetten érhető egyfajta - bár semmiképpen sem mereven értelmezhető - társadalmi elkülönülés, e két önálló s egyben saját lakáshoz jutási mód háttérében, ahol /igen leegyszerűsítve/ a főbérlethez jutók inkább a magasabb, a tulajdonhoz jutók inkább az alacsonyabb társadalmi státuszu csoportokból kerülnek ki.

Érzékelhető változás az is, hogy a fiatalabb nemzedékben az önálló lakásutjukat főbérletben kezdők köréből "kikerülnek" a szakmunkások, a legfeljebb szakmunkás végzettséget megszerzők, e csoport is a lakást építők/vevők közé kerül, szűkül a főbérlethez jutók köre. /Míg az idősebb kohorszbeliek főbérletben kezdői között a szakmunkások aránya 59 % volt, addig a fiatalabb kohorszban már csak 38 %, miközben az egész nemzedéken belüli arányuk 38 %-ról 49 %-ra nőtt. Ugyanakkor e csoportban a szellemi foglalkozásuak aránya 23 %-ról 42 %-ra nőtt, miközben a két nemzedéknek változatlanul az 1/4-ét alkotják./

/b/ Az önálló lakásutjukon elindulók másik nagy csoportja mindkét nemzedékben a közvetlenül nem-saját lakásba költözők /albérletbe, munkásszállóra, szolgálati lakásba stb., egyéb önálló de nem-saját lakásba költözők/. E csoport mindkét nemzedék több mint 1/3-át /36 %-át, illetve 38 %-át/ képviseli, s ez az elindulási mód - háttérében is - jellegzetesen eltér az előzőektől.

Az ilyen önálló lakásba költözés többnyire településváltással jár együtt /bár 1/3-uk addigi lakóhelyén költözik az első ilyen önálló lakásába/, jellemzően gyermektelenek még ekkor /bár azért 14-10 %-uknak már, ekkor is van gyermeke/, s többségük - legalábbis az idősebb kohorszban - még nem házasember. A fiatalabbak között viszont nagyobb arányban vannak házasok, mint nem-házasok az első önálló de nem-saját lakásba beköltözők között. Ez a fiatalabb nemzedék - egy része - önálló lakáson történő elindulásának a nehezebbé válását, "késleltetett" jellegét jelzi.

A szülői, házastárs szülői házból albérletbe, munkásszállásra, szolgálati lakásba stb. költözők - az elindulás okait tekintve - több sajátos alcsoportból tevődnek össze. Egy kisebb részük csak a házasságkötés miatt költözik el a családtól, s az ifju pár települést sem váltva albérletbe megy egy időre. Ők jellemzően falusiak, akik a szülői házak szűkössége, "telítettsége" /már egy vagy két fiatal pár ott lakik/, illetve a családtagok közötti viszonyok miatt kiszorulnak a szülői házakból, ugyanakkor sem ez a háttér, sem a házasság, sem a végzett munkák nem lökik/szivják őket egy más településre.

A többségnél az albérletbe stb. költözés településváltással kapcsolódik össze. Az idősebb nemzedékben köztük találhatók azok, akiket - általában legénykorukban, esetükben az ötvenes évek elején - a gyors, feszített ütemű iparosítás "szivott el", illetve a halmozódó feszültségektől terhes agrárszféra "lökött ki" falujukból, s általában még házasságkötésüket megelőzően - kisebb részt már házasemberként - költöztek fel a /megfelelőbb, vagy az egyáltalán adódó/ munkalehetőségek, tanulási lehetőségek miatt a városi, budapesti albérletekbe, s itt folytatták tanulmányaikat, vagy kezdtek dolgozni a sok új, szakképzett és szakképzetlen munkást igénylő ipari üzemekben, az építőiparban stb. Hogy ezt köve-

tően itt is maradnak-e, ideházasodnak-e, arról a következőkben még lesz szó.

Az albérletbe költözők másik csoportját a korábban ingázók alkotják. Vagyis azok, akik a puszta munkalehetőségek okán nem adják fel /nem kell, nem lehet/ a családi otthonban lakást. Egy ideig még a városi munkahely és a falusi ház között ingáznak, majd olykor pusztán az ingázás terhei miatt, de jellemzőbben elsősorban házasságkötésükkor a szülői házat otthagyva városi albérletbe költöznek. Házastársukkal a munka közben, vagy a munka utáni alkalmakkor a városban ismerkednek meg, maradnak a városban, s más lehetőség híján időlegesen az albérletet "választhatják".

Ezzel együtt nem feledhetjük ennek az elindulási típusnak azt a sajátos vonását sem, hogy ugyan az önálló lakásutjukat ily módon elkezdők többsége mindkét nemzedékben fizikai foglalkozású /elsősorban szakmunkás/, ők kisebb valószínűséggel kezdik önálló lakásutjukat így, mint a szellemi foglalkozásúak. Az idősebb nemzedékben a szellemi, a fiatalabb nemzedékben szűkebben az értelmiségi, vezető foglalkozásúak nemzedéken belüli arányuknál, 1,4 - 1,2-szer nagyobb arányban szerepelnek e csoportban, körükben az átlagost meghaladó gyakorisága az önálló de nem-saját lakásban való kezdés. Ugyanez érvényes a legalább érettségivel rendelkezőkre, illetve a fiatalabb nemzedékben felsőfoku végzettséggel rendelkezőkre is.

Egészében, míg a szülői /házastárs szülői/ házból albérletbe stb. költözés mögött dominánsan a munka- és tanulási, továbbtanulási lehetőség /illetve más oldalról ezek helybeni hiánya/ és részben a házasságkötés huzódik meg okként /településváltással összekapcsolódóan/, addig az első önálló lakás-tranzakció révén egyenesen saját lakásba költö-

zés mögött a szülőkhöz befogadott fiatal, gyakran már
gyerekkel rendelkező párok saját lakáshoz, otthonhoz ju-
tási törekvései állnak.

*

Az egyes társadalmi csoportok eltérő első önálló la-
káshoz való hozzájutásának a módja is közrejátszik abban,
hogy e csoportok milyen lakáskörülmények között kezdhetik
el önálló lakásutjukat. E nemzedéken belüli különbségeket
a fiatalabb korosztály egyes alcsoportjainak az összehason-
lításában vizsgáljuk.^x

A lakáshoz jutási formák és a lakások tulajdonformá-
ja közötti szoros kapcsolat miatt a nemzedék különböző uta-
kon lakáshoz jutó tagjai egyben különböző tulajdonformájú
lakásokhoz is jutnak. Az első önálló lakás tulajdonformá-
ja szempontjából meghatározó jelentősége van annak, hogy ez
a lakás falun, vidéki városban, illetve Budapesten van-e.
/Lásd a 6. táblát./ Hiszen a falun első önálló lakáshoz ju-
tók döntő többségénél /82 %/ ez a lakás valamilyen magántu-
lajdonú családi ház, míg a városokban az ilyen első önálló
lakások szerepe jóval kisebb.

A családi házak sokkal kisebb súlya viszont nem jelen-
ti egyben a magántulajdonú lakások szerepének és ilyen ará-
nyu csökkenését az önálló lakásutjukat városokban elkezdők
körében. Bár a települési hierarchiában "felfelé" haladva
jelentősen nő a tanácsi lakások szerepe - emellett a vidé-
ki városokban a szolgálati lakások aránya sem jelentékte-
len -, a tanácsi és szolgálati lakások így is a vidéki vá-
rosokban kisebb, a fővárosban lényegében azonos súlyt kép-

^xAz idősebb korosztály lakáskörülményeivel Horváth Ágota
már említett tanulmánya foglalkozott.

viselnek az első önálló lakások körében, mint a magántulajdonú lakások /családi házak és OTP öröklakások együtt/. Emellett a vidéki városokban elindulók közül legalább minden ötödik, a budapestiek közül minden negyedik albérletben, munkásszálláson kezdi önálló lakásutját.

Az első önálló lakás települését is figyelembe véve az egyes munkamegosztás, iskolai végzettség szerinti csoportok utjai is jellemzően "elváltnak egymástól": a jelenlegi mezőgazdasági fizikaiként dolgozók - ha elindulnak önálló lakásutjukon - szinte kizárólag magántulajdonú családi házban kezdenek, a segédmunkások, szakmunkások városi csoportja /fele-fele arányban/ tanácsi kiutalású lakásban, vagy munkásszállón /kisebb részben albérletben/ kezd, a szellemi foglalkozásuaknak a települési rendszerben legkoncentráltabban elhelyezkedő csoportja, a felsőfoku végzettséggel rendelkezők, az értelmiségiek körében a családi ház alig játszik szerepet, körükben domináns az önálló de nem-saját lakásban /pl. albérletben/ kezdés, illetve emellett a tanácsi kiutalás, OTP öröklakás. Az egyéb szellemiek, vezetők elindulása ettől /lakóhely szerint is/ eltérő: az egyéb szellemiek elindulásakor az OTP öröklakáshoz jutással, albérletbe költözéssel szemben - a fizikaiakhoz hasonlóan - a családi házba költözés dominál, a vezetőknél viszont éppen az OTP öröklakás, illetve a szolgálati lakásba költözés kap jelentősebb szerepet az önálló lakásut elején. /Lásd a 7. és 8. táblát./

Az egyes társadalmi csoportok egymástól jelentősen eltérő lakáskörülmények között kezdik el önálló lakásutjukat. A települési, munkamegosztási rendszeren belüli és az iskolai végzettség szerinti hovatartozás egyértelműen hatást gyakorol arra, hogy ki milyen lakásban kezdi önálló lakásutját. /Csak példaképpen: míg a fiatalabb nemzedék el-

indulóinak^x átlagosan 38 %-a lakik ekkor folyóvíz nélküli lakásban, ez az arány a falun kezdők körében 61 %, a vidéki városiaknál 24 %, a budapestiekénél 2 fő; a jelenleg mezőgazdasági fizikaiként dolgozók mindegyikének folyóvíz nélküli az első önálló lakása, a szakmunkások 38 %-a, az értelmiségiek egyike sem kezd ilyen lakásban; a 8 általánost végzettek 69 %-a, a felsőfoku végzettséggel rendelkezők 5 %-a lakik folyóvíz nélküli lakásban - az összkomfortos, állandó melegvízzel rendelkező lakásban élés tekintetében is hasonlóak a különbségek. /Lásd a 9., 10. és 11. táblát./

A nemzedék közel fele egyszobás lakásban, lakrészben kezdi önálló lakásutját. Az első önálló lakásban használt szobák számát tekintve kisebb az egyes csoportok közötti különbség, s ez valamelyest "kiegyenlítő" tényezőként is működik. A települési hierarchiában "felfelé" haladva egyre kisebbek az induló lakások és ez a települési rendszer egyes pontjain eltérő arányban elinduló társadalmi csoportok kezdő lakáskörülményeire is hatást gyakorol. Hogy a kezdő lakás, lakrész adott esetben szűkösebb, vagy kevésbé szűkös, s egyáltalán milyen lakásmódot tesz lehetővé, az nagymértékben függ a beköltözők, ottlakók számától, családi összetételétől. Etekintetben viszont inkább az egyes társadalmi csoportokon belüli, mintsem az azok közötti különbségek a jelentősek: egészében a nemzedék 1/4-e kezdi egyedül, 1/3-a házastárásával, 1/4-e pedig gyerekekkel együtt önálló lakásutját,^{xx} az egyes társadalmi csoportok ugyan némileg eltérő arányban, azonban csoportonként ilyen szempontból nem jellegzetesen elkülönülve. Itt a lényegesebb különbségek a vizsgált társadalmi csoportokon belül találhatók.

^x Az albérletben, ágybérletben, munkásszállón elindulókat - a lakás felszereltsége használatának bizonytalansága miatt - itt nem vettük figyelembe.

^{xx}

A többiek /1/6-uk/ együttélése bizonytalan, illetve többnyire szüleikkel élnek együtt, de már nem családtagi jogcímen.

3. Kitérő - a házasságkötés kori lakásról, vissza-
költözésekről

Írásunkban a kérdezettek lakásszférán belüli alaphelyzetének a változásait vizsgálva figyelmünket elsősorban az első önálló lakáshoz jutásra és az első saját lakáshoz jutásra összpontosítjuk. Ez egyben az önálló lakásutakat alkotó események, a lakásváltások egyfajta tartalmi és időbeli egymásrakövetkezését is tükrözi.

Ha eltérünk ettől a szűken lakásutakra szabott logikától, és nemcsak a lakásut főbb eseményeire figyelünk, hanem az egész életut főbb életeseményeire is kiterjesztjük figyelmünket, a megpróbáljuk az önálló lakásutak eseményeit az életutak egészének strukturájában - ezen belül az életutak időbeli strukturájában - elhelyezni, akkor lépésről-lépésre fel kell térni a munkábaállás, munkahelyváltások, foglalkozásváltások, házasságkötés, gyerekszületés, településváltások, anyagi gyarapodás stb. és a lakásváltások bonyolult kapcsolatrendszerének egyes elemeit és egész strukturáját.^x

Ezek közül itt most csak a házasságkötés lakásutakon belüli szerepére térünk ki egy kicsit bővebben, mert - mint említettük - azt tapasztaltuk a lakásváltások vizsgálata során, hogy hazánkban ennek az életeseménynek kiemelt szerepe van az önálló lakásutak elkezdésekor, illetve a lakásutak későbbi változásai során, ugyanakkor a házasságkötés az életut egészében egy, a lakásszférán belüli első önálló

^xEzt mint magunk elé kitűzött feladatot eddig nem sikerült úgy végrehajtanunk, ahogy szeretnénk volna /erről lásd az Előszót/, azonban ezekkel az összefüggésekkel /elsősorban időbeni vetületükkel/ a kötet másik tanulmányában bővebben foglalkozunk.

lakásba költözéshez hasonló fontosságú "önállósodási lépés". Ezzel a lépéssel veszi kezdetét az önálló családalapítás, esetenként az önálló háztartás kialakítása, és ettől számíthatjuk a házastársak közös lakásutjának a kezdetét is.

A vizsgált két nemzedék házasságkötéskori, illetve azt közvetlenül megelőző és követő lakásmódja lényegében alig tér el egymástól /itt is az ottlakás jogcímét mint alaphelyzetet kijelölő tényezőt figyelembe véve/. /Lásd a 12. táblát./

A házasságkötéskori lakást /vagyis azt a lakást, ahol a kérdezett először lakott házastársával együtt/^x megelőzően saját lakással csak elvétve rendelkezett valaki a két nemzedékből /1-2 %/. Vagyis amellet, hogy saját lakásban történő családalapításról is csak egy kisebbség esetében beszélhetünk /mint majd látni fogjuk/, házasságkötést megelőző tranzakciók a saját lakások szférájában lényegében nem léteznek e két nemzedékben /ugyanis ha léteznének, akkor találhatnánk a házasságkötést megelőző lakások között saját lakást/.

A többség a házasságkötéskori lakást megelőzően szüleinél él családtagként /az idősebbek 69 %-a, a fiatalabbak 79 %-a/, s csak egy kisebbség, mely már nem szüleinél, hanem önálló lakásban él ekkor /az idősebbek 28 %-a, a fiatalabbak 17 %-a/. Már ezen a ponton tetten érhető, hogy a később született nemzedék házasságkötést megelőző "lakásutja" szülőkhöz kötöttebb, a korábban születettek közül többen el-

^x A házasságkötéskori lakás lehet egy "új" lakás, ahova a fiatal pár beköltözött rögtön a házasságkötéskor /új albérlet, önálló, saját lakás stb./, de lehet egy "rég" lakás is, amikor az egyik fél nem változtat lakást, csak a másik odaköltözik /szülőkhöz, régi albérletbe, önálló, saját lakásba stb./.

indultak már önálló lakásutjukon mire megházasodtak.

Ez az eltérés tovább nő a házasságkötéskor lakott lakások körében. Sem az idősebb, sem a fiatalabb kohorszbeliek többsége nem rendelkezett saját lakással házasságkötéskor. Mindkét nemzedék közel 1/4-e kezdte házasságát önálló de nem-saját lakásban. De míg az idősebb kohorszbeliek közel fele /46 %-a/ lakik a házasságkötéskor valamelyik szülői lakásban családtagként, addig a fiatalabbak 2/3-ának /64 %/ nincs még ekkor önálló lakása sem. /Mindkét nemzedékben az önálló lakással nem rendelkező fiatal párok kb. fele-fele arányban kezdik házasságukat a férj, illetve a feleség szüleinél./

Igy a két nemzedék házasságkötéskori lakásmódját összehasonlítva lényegesen eltérő a házasság saját lakásban történő elkezdésének az esélye /az idősebbek 26 %-a, a fiatalabbaknak csupán 12 %-a él saját lakásban a házasságkötéskor./

K

A házasságkötéskori lakáskörülmények nemzedéken belüli eltéréseit itt is a fiatalabb nemzedék különböző társadalmi csoportjai helyzetének a rövid összehasonlításával illusztrálhatjuk.

Az első önálló lakáshoz viszonyítva a házasságkötéskor minden csoportban még igen jelentős a magántulajdonú családi házban lakás aránya /ez akkor 64 %, az első önálló lakásoknál 41 %, ez természetesen nem jelenti azt, hogy ez egyben a kérdezettek saját lakása is lenne/, ugyanakkor kisebb az önálló de nem-saját lakásban lakók aránya. E tekintetben különösen nagy a különbség a szellemiek, ezen belül az értelmiségiek körében, akik házasságkötéskor még /már/ számottevő arányban élnek magántulajdonú /szülői, házastárs szülői/ csa-

ládi házban, első önálló lakásuk azonban albérlet, OTP öröklakás, vagy tanácsi, szolgálati lakás.

Házasságkötéskor még e nemzedék tagjainak is több mint fele komfortnélküli lakásban lakik, elsősorban a falusiak /77 %-uk/, szakképzetlen fizikaiak /78-90 %-uk/. A csoportok közötti különbségek a felszereltség tekintetében jelentősek: a budapestiek 39 %-ának, az értelmiségiek, vezetők 39-37 %-ának, a felsőfoku végzettségűek 43 %-ának összkomfortos, állandó melegvízzel ellátott a házasságkötéskori lakása. /E különbségek az első önálló lakásnál jelentősen tovább nőnek./

A házasságkötéskori lakások átlagosan nagyobbak, mint az első önálló lakások, különösen nagy a "váltás" a felsőfoku végzettségűek, értelmiségiek, vezetők csoportjában /a- kiknek 30, 40, 29 %-a kezdi házasságát három vagy több szoba- szülői-lakásban, első önálló lakásuknak azonban csak 8, 7, 15 %-a ilyen méretű/. A nemzedék tagjainak 2/3-a /64 %/ abban a lakásban él házasságkötésekor, ahol szülei, házastársa szülei is éltek, illetve élnek. Ez a falvakban, illetve városokban lakókra egyaránt jellemző, s tekintetben az egyes társadalmi csoportok között sincs lényeges különbség.

■

A házasságkötés előtt, vagy azzal egyidőben, illetve a házasságkötést követően lezajló lakásváltások /ha egyáltalán vannak ilyenek/ főiránya a szülői lakástól az önálló és saját lakás felé tart, ennek a mozgássorozatnak azonban van egy-két belső sajátossága.

A nemzedékek férfi tagjainak a többsége házasságkötéskor először csak saját szüleitől válik függetlenné /legalább is az együttlakást tekintve/: saját szüleitől házastársa szü-

leihez, vagy önálló de nem-saját lakásba költözik ekkor. A házassággal megkezdődő közös élet kezdeti periódusában a legfontosabb cél az elemi házastársi együttélés valamifajta biztosítása. Az ezt követő periódusban viszont már a lakásváltások - mind a már önálló lakásban lakó házaspároknál, mind a valamelyik szülőnél lakóknál - egyértelműen a saját családi otthon megszerzésének az irányába mutatnak. /Lásd a 12. táblát./

E két periódus a fiatalabb nemzedékekben élesen elválik egymástól, de az elkülönülés mindkét nemzedékben jól tetten érhető. /Arról már szóltunk, hogy a fiatalabb nemzedék egy nem elhanyagolható részénél viszont egyáltalán nem beszélhetünk ilyen értelemben vett önálló lakásutról, s így ilyen periódusokról sem./

Mindkét periódus főirányu mozgásai mellett sajátos, mérsékelt "keresztirányu" lakásváltások is lezajlanak. Ilyen az első periódust önálló lakásban kezdők nem-önálló /szülői, házastárs szülői/ lakásba beköltözése a házasságkötéskor, illetve a házasságkötést követően önálló lakásból a férj vagy a feleség szüleihez visszaköltözők, s részben idetartozik a szülői házban lakó házaspárok önálló, de még ekkor sem saját lakásba költöző csoportja.

E keresztirányu mozgások háttérében többnyire különböző szűkös helyzeteket találunk.

a/ Az első periódust önálló, nem-saját lakásban kezdők /jellemzően a házasságkötés előtt már albérletben lakók/ között mindkét nemzedékben csak elvétve találunk házasságkötéskorra saját lakáshoz jutót: "idegenként" kiutalást nem kapnak /még nem-saját szolgálati lakást sem/, lakásépítésre, -vételtre nincs elegendő tőkéjük, ha tehetik, kényszerűségből beköltöznek az egyik szülői házba "tőkét gyűjteni", itt legalább egy fedél alatt lakhatnak. /Csak egy részüknél jelent

ez valódi "visszaköltözést", többségük házasságkötéskor a feleség szüleihez költözik, vagyis a feleség nem költözik, a férj pedig "megszabadul" az albérlettől./

b/ A házasságukat önálló, de nem-saját lakásban kezdők nagyobb része hosszabb-rövidebb idő után innen saját lakásába költözik, kisebb részük azonban részben a saját lakásszerzés sikertelensége, az időközbeni gyermekszületés, illetve szülői, családi okok miatt visszaköltözik valamelyik szülői házba.^x

c/ A házasságukat a szülői házban kezdő, s onnan nem-saját, de önálló lakásba költöző kisebb csoport épp az ellenkező utat járja ebben az életszakaszában: a szülői házból emberi okok, gyerek születés, lakásszükséglet okán kiszorulnak, a saját lakás reményében /s munkavállalás, település-váltás okán/ családotul kezdenek neki az önálló, de nem-saját lakásban élés "késői" átmeneti periódusának.

x

Az egész életük során valamikor is saját szüleikhez visszaköltözők aránya az idősebbek között 17 %, a fiatalabbak közt 12 %. A visszaköltözőkön belül a többség falusi születésű, fizikai dolgozó, más oldalról viszont a városi, budapesti születésűek, az idősebb kohorszban a szakmunkások, felsőfoku végzettséggel rendelkezők, a fiatalabb kohorszban a szakmunkások és a 8 általánost sem elvégzők az átlagost esetenként kétszeresen is meghaladó arányban költöztek vissza a szülői házba. Vagyis a visszaköltözők többségét alkotó társadalmi csoportok nem azonosak azokkal a csoportokkal, melyek körében a leggyakoribb a szülőkhöz visszaköltözés.

x

A lakásváltások és a településváltások sokrétű kapcsolatából itt most csak azt emeljük ki, hogy a házasságkötéskori lakást közvetlenül megelőző és követő lakásváltások főirányával egyező mozgások többnyire összekapcsolódnak a településmobilitás két főirányával: a szülőktől, vagy önálló de nem-saját lakásból a házastárs szüleihez költözés elsősorban azonos településen, települési szintén belül zajlik, az előző inkább a falvakban, az utóbbi a városokban; a nem-önálló lakásból önálló, nem-saját lakásba költözés gyakran egyben faluból városba költözést is jelent, a saját lakáshoz jutás elsősorban településen belüli mozgással kapcsolódik össze.

Ugyanakkor a lakásváltások e két periódusában az említett keresztirányú mozgások egyben a településmobilitási folyamatokban is gyakran "keresztirányú" településváltásokkal kapcsolódnak össze /az önálló lakásból szülőkhöz visszaköltözés városból faluba áramlással stb./.

4. Az első saját lakáshoz való hozzájutás

Ahogy a megtett önálló lakásutak első, a lakásmód, a lakásut és életut szempontjából minőségi változást jelentő lépése a szülői, házastárs szülői lakásból történő kiköltözés, az önállósodás, úgy a második /az előzőtől tartalmában különböző/ lényeges lépés a saját lakáshoz, /főbérlethez, tulajdonhoz/ jutás. Míg az első lépésnél az alternatívákat kijelölő kérdés úgy merült fel, hogy hova költöznek a megkérdezettek /albérletbe, munkásszállásra, vagy maradnak szüleiknél, házastársuk szüleinél, illetve rögtön saját lakásukba költöznek/, addig a második minőségi változást hozó lépésnél az a kérdés kerül az előtérbe, hogy hogyan, milyen erőfeszítés árán jutnak a megkérdezettek saját lakásukhoz /illetve emellett, hogy mikor és milyen saját lakáshoz/.

A szükséges erőfeszítés formája és feltételezhető nagyságrendje alapján egymástól rendre elkülönülő alternatívának tekintjük azt, ha valaki

/a/ házastársa meglévő saját lakásába költözik, illetve a szülőtől, rokonoktól lakást örököl. Ezek sajátos, feltételezhetően relative a legkevesebb saját erőfeszítést, áldozatot követelő formák;

/b/ Tanácsi vagy munkahelyi/ kiutalással jut saját lakáshoz /főbérlethez/. Ez közvetlen lakásberuházásként általában szintén nem igényel anyagi erőfeszítést, ugyanakkor az ilyen juttatáshoz való hozzájutás árát gyakran az élettevékenységek más szféráiban, közvetetten kell "megfizetni", "kiérdemelni" /gyerekvállalásként, településváltásként, munka-, munkahelyváltoztatásként, "röghözkötés" stb./ Ez a "fizetség" azonban csak az esetek egy részében lemondás valamiről /negatív erőfeszítés/, gyakran az élet

egyéb /emlitett/ területein való továbblépést, előrelépést jelent;

/c/ saját, illetve családi erőből /közvetlen beruházás árán/ vesz vagy épít lakást. Ebben az esetben egyértelműen a saját, illetve családi élet más területeiről kell elvonni erőforrásokat /pénzt, időt, fizikai erőt/, s azokat a saját lakásba költözés érdekében közvetlenül be kell fektetni, "fel kell áldozni". /A megtett/megtehető áldozat mértéke ezen belül igen változatos lehet, de nagyságrendileg az ezzel az alternatívával járó áldozatokat tekintjük a legnagyobbaknak./

✱

Arról már szoltunk, hogy a két nemzedékben mennyire eltérő a saját lakással egyáltalán nem rendelkezők aránya, s arról is, hogy míg az idősebb nemzedék első saját lakásba költöző tagjainak a 47 %-a ezelőtt már önálló de nem-saját lakásban lakott, addig a fiatalabbak 59 %-ának ez egyben első önálló lakása is.

Ha most az egyáltalán saját lakással rendelkezők első saját lakáshoz való hozzájutásának a módját tekintjük az idősebb és a fiatalabb nemzedékben, akkor az első lényeges változás, hogy jelentősen megnőtt az első saját lakáshoz önerőből hozzájutók aránya. Míg az idősebb nemzedék tagjai körében még egyenlő arányt képviselt az építéssel/vétellel és a kiutalással történő lakáshoz jutás /32 % és 33 %/, addig a fiatalabbak körében már kétszer annyian vannak az ön-/családi/erőből lakást szerzők, mint a lakáselozztás útján lakáshoz jutók /53 % és 26 %/.

Ez a változás a különböző társadalmi csoportokat általában hasonló módon érintette. /Az egyes iskolai végzettség szerinti csoportok tagjainak rendre 30 %-kal csökkent az esélye, hogy lakáselosztás révén jusson első saját lakáshoz, a munkajelleg-csoportok többségét is hasonlóan érintette ez a változás./

Az átlagosnál, a többi csoportba tartozóknál kisebb mértékben módosult a szakmunkások és a segédmunkások helyzete, viszont az átlagost jelentősen meghaladó módon megváltozott a mezőgazdasági fizikaiak esélye/első saját lakáshoz jutási módja. Részben emiatt, részben a szakmunkások népesedésén belüli arányának megnövekedése miatt jelentősen megnőtt a lakáselosztás révén első saját lakáshoz jutók körében a szakmunkások aránya /32 %-ról 45 %-ra/. Ugyanakkor az általunk megkérdezett mezőgazdasági fizikaiaknak az első nemzedékben még 20 %-a, a második nemzedékben már csupán 7 %-a jutott ily módon első saját lakáshoz, így részesedésük e formából 6 %-ról 2 %-ra olvadt.

E változások azonban mitsém változtattak azon a társadalmi csoportok közötti különbségen, hogy lakáselosztás révén legnagyobb eséllyel az értelmiségiek, vezetők és egyéb szellemiek jutottak első saját lakáshoz, a szak-, segéd-, betanított munkások és a mezőgazdasági fizikaiak esélye mindkét nemzedékben rendre ennél alacsonyabb. Az egyes csoportok közötti sorrend is teljesen változatlan maradt.

A változás az egyes csoportok esély-különbségeinek némi módosulásában jelentkezik. Tovább nőttek az esély-különbségek az értelmiségiek és a többi csoportba tartozók között - kivéve a szak- és segédmunkásokat, akiknek a relatív helyzete minden csoporthoz képest némileg javult. Egyértelműen csökkentek az esélykülönbségek a vezetők és a többi csoport között - kivéve a mezőgazdasági fizikaiakat, akiknek a relatív pozíciója viszont minden más csoporthoz képest lecsökkent. /Lásd a 13. táblát./

Íhhez hasonló, komplementer, "fordított irányu" változások figyelhetők meg az építéssel/vétellel első saját lakáshoz jutók körében.

Említettük, hogy a két nemzedék egészén belül kétszeresére nőtt az építéssel/vétellel első saját lakáshoz jutás esélye a lakáselosztás útján történő lakásszerzéshez képest. E változás a mezőgazdasági fizikaiak mellett a szellemi foglalkozásuak körében volt a leggyorsabb: az idősebb nemzedékben jellemzően a szellemi foglalkozásuak voltak azok, akik inkább lakáselosztás révén jutottak első saját lakáshoz, s ennél kisebb arányban építéssel/vétellel, a fiatalabb nemzedékben azonban már e csoport tagjainak is a többsége építi/veszi első saját lakását, s csak egy kisebb részük kapja munkahelytől, tanácstól. Azonban e csoporton belül az értelmiségiek helyzete továbbra is változatlan, közülük még a fiatalabb nemzedékben is kétszer annyian jutnak kiutalással lakáshoz, mint építéssel/vétellel. /Lásd a 14. táblát./

A két nemzedék egészében az eddig említetteknel kisebb súlya van a lakás/bérlet/öröklésnek, illetve a házastárs már meglévő lakásába költözésnek. E formák viszont igen eltérő szerepet játszanak az egyes társadalmi csoportok saját lakáshoz jutásában. A sajátosságok közül a legfontosabb, hogy mind az idősebb, mind a fiatalabb nemzedékben a többi társadalmi csoporthoz képest jóval nagyobb szerepet kap az első saját lakáshoz jutás során a lakásöröklés, házastárshoz költözés a mezőgazdasági fizikaiak, az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében.

E csoportok számottevő része $\frac{1}{3}$ -a/ jut ily módon saját lakáshoz, ők azok, akiknek sem magán /családi/, sem állami /vállalati/ erőforrásból nem jutott /elég/ az új saját lakás megteremtésére. A lakások társadalmi és családi "bővített újratermelésében", gyarapításában nem vesznek

A két nemzedék tagjai első saját lakáshoz jutásának eseményei természetesen eltérő történelmi időbeli periódusokban zajlottak le. Az idősebb nemzedékbeli építkezők/vásárlók 62 %-a, a kiutalásban részesülők 67 %-a az 1955-64 közötti tíz év során költözött első saját lakásába /ezen belül az építkezők, vásárlók inkább a későbbi, a kiutalással a lakáshoz jutók inkább a korábbi öt éves szakaszban/; a fiatalabb nemzedékbeli építkezők/vásárlók 70 %-a, a kiutalásban részesülők 83 %-a az 1970-79 közötti tíz év során jutott első saját lakásához. Ha a két nemzedék e két domináns saját lakáshoz jutási formájának a súlyát, részarányát tekintjük 5 éves történelmi időperiódusonként az 1950-80 közötti harminc évben /lásd a 16. táblát/, akkor azt találjuk, hogy az idősebb nemzedékbeliek 1960 előtt saját lakáshoz jutói jelentős arányban kiutalás révén költözhettek első saját lakásukba, ezt követően körükben is egyre inkább előtérbe került és dominánssá vált az építkezéssel/vásárlással történő lakáshoz jutás; míg a fiatalabb nemzedék életében már egyik történelmi periódusban sem játszott ehhez hasonló arányú szerepet a kiutalással történő lakáshoz jutás, bár a 70-es években az idősebb nemzedékbeliakat jóval meghaladó arányban részesültek e lakáshoz jutási formából.

Ha a főbb lakáshoz jutási formák két nemzedékbeli alakulásának tendenciáit összevetjük a lakásépítési formák időbeli alakulásának országos tendenciáival, akkor először is azt az általánosabb következtetést fogalmazhatjuk meg /a részletek és a mögöttes folyamatok leírására már adataink nem elégségesek/, hogy a különböző első saját lakáshoz jutási formák szerepének a módosulását elsősorban /1/ az adott időszakban épülő új lakások összvolumene, illetve a magán- és állami lakásépítés volumene, /2/ e két építési forma egymáshoz viszonyított aránya, /3/ a lakásépítés, illetve az egyes építési formák időbeni dinamikájának az alakulása, /4/ a régi építésű lakások egy részével is gaz-

dálkodó lakáelosztási rendszer főbb sajátosságai, és az befolyásolja, hogy /5/ az adott időszakban mely nemzedék érkezik el potenciálisan az első saját lakáshoz jutási életszakaszához. /A nemzedékeken belüli alcsoportok esetében természetesen ezek mellett az alcsoportok tagjai települési mobilitása, lakóhelye, anyagi erőforrásai stb. stb. is szerepet játszanak./

Az említett tényezők sajátos összjátékát tükrözi, hogy az idősebb nemzedék tagjainak életében akkor játszott jelentősebb szerepet a kiutalással történő lakáshoz jutás, amikor országos viszonylatban igen kevés új állami lakás épült, viszont a magánlakásépítés alacsony szintje miatt ekkor még az összes új lakáson belül az állami lakások jelentősebb arányt képviseltek, s ugyanakkor régi /kiutalható/ állami lakások is - adminisztratív és történelmi tényezők hatására - jelentős számban felszabadultak. E nemzedék tagjai később - legalábbis első saját lakásukat tekintve - nem részesültek a dinamikusan növekvő volumenű állami lakásépítésből, e növekedés csúcserődjében a fiatalabb nemzedék első saját lakáshoz jutási időszakával esett egybe, azonban - s ez is megjelenik adatainkban - ekkorra már a magánlakásépítés országosan kétszeresen meghaladja az állami lakásépítés volumenét. /Lásd az 1. ábrát./

Mielőtt azt is kicsit közelebbről megvizsgálánk, hogy a különböző módon és időben történő első saját lakáshoz jutás mit jelent a két nemzedék lakáskörülményeinek az alakulásában, érdemesnek látszik még néhány szót szólni arról is, hogy az általunk vizsgált társadalmi csoportok említett eltérő részesedése az első saját lakáshoz jutás különböző formáiban, s e formák életidőn belüli helyének eltérései hogyan jelennek meg az egyes társadalmi csoportok első saját lakáshoz jutásának időbeli különbségeiben.

Tulajdonképpen már az eddigiek alapján is logikai úton megbecsülhető, hogy a fiatalabb nemzedékben az életidőn belüli némileg "későbbi" saját lakáshoz jutás a lakáselosztásban részesülők körében illetve "korábbi" lakáshoz jutás a magánereből lakást építők/ vásárlók körében, s ezen eltérő lakásutak társadalmi csoportonként rendre eltérő sulya, arányai hogyan változtatták meg az egyes társadalmi csoportok első saját lakáshoz jutásának életidőn belüli helyét a két nemzedék összehasonlításában.

Természetesen egy ilyen jellegű összefüggés a folyamatoknak csak egy kisebb részét ragadhatja meg, azonban két-ségkívül megfigyelhető ez a változás a két nemzedék összehasonlításában, hogy a szellemi foglalkozású csoportok - melyeknek saját lakáshoz jutásában nagyobb szerepet játszik a lakáselosztás - saját lakáshoz jutása időben későbbre tolódott, míg a fizikai foglalkozású csoportok egészében korábban jutottak első saját lakáshoz, mind a fiatalabb és idősebb nemzedéket összehasonlítva, mind a fiatalabb nemzedéken belüli csoportokat egymással összehasonlítva.

Mind az első saját lakáshoz jutáskori életkor csoportonkénti átlageinak a változásai, mind az ilyen lakáshoz jutás teljes életidőn belüli ütemének a csoportonkénti változásai ezt a tendenciát tükrözik vissza, s egyben arra is rávilágítanak, hogy a szellemi foglalkozásúak körében első-sorban és legmarkánsabban az értelmiségiek helyzete "rosszabbodott", a fizikaiak körében pedig miközben a segéd-munkások helyzete mérhetően "javult", addig a jelenleg mezőgazdasági fizikaiként dolgozók helyzete inkább romlott idősebb nemzedékbeli társaikhoz viszonyítva. /Lásd a 17. táblát./ /Ugyanez az eltérő iskolai végzettség sze-

rinti csoportoknál is hasonlóképpen megfigyelhető./^x

*

Az első önálló lakások - mint korábban láttuk - részben megegyeznek az első saját lakásokkal, részben önálló, de nem-saját lakások voltak. Az első saját lakások között természetesen ez utóbbiak /elbérletek, munkásszállók, szolgálati lakások/ már nem szerepelnek. Helyüket a városokban elsősorban a tanácsi, illetve az OTP öröklakások, a falvakban a magántulajdonú családi házak veszik át. A lakott lakások tulajdonformája szerinti társadalmi csoportok közötti eltérések a lakásut e pontján is fennmaradnak, bár a különbségek az első önálló lakásoknál megfigyeltnél kisebbek.^{xx} /Példaképpen: a tanácsi lakások aránya az első önálló lakásba költözéskor az értelmiségiek körében a segédmunkásokénak 1,8-szorosa, a szakmunkásokénak kétszerese volt, a felsőfoku végzettségűek körében a 8 általánost végzettekénak 3,2-szerese volt, ugyanezek a különbségek az első saját lakásba költözéskor 1,6-szorosra, 1,5-szörösre, illetve 1,9-szeresre csökkentek; hasonló közeledés figyelhető meg a családi házak, OTP öröklakások esetében is, a többi csoportnál is./

^xItt is számolnunk kell az összehasonlításnak azzal a korlátjával, hogy a fiatalabb nemzedék tagjai fiatalabbak a megkérdezéskor és jelentős részüknek még mindig nincs saját lakása, a fiatalabb kohorsz "analóg" csoportja későbbi lakáshoz jutására vonatkozó összehasonlító tendenciákat azonban ez a tény legfeljebb tovább erősítheti.

^{xx}

Az első saját lakások jellemzőinek társadalmi csoportonkénti eltéréseit itt is a fiatalabb nemzedék példáján illusztráljuk, az idősebb nemzedék lakáskörülményeiről lásd Horváth Ágota említett tanulmányát.

Ez a tendencia azt jelzi, hogy az önálló de nem-saját lakásból induló szellemi foglalkozásuk körében megnő a magántulajdonú családi házhoz jutás jelentősége az első saját lakás megszerzésekor, s ugyanakkor egyes fizikai foglalkozású csoportoknál ekkor nagyobb szerepet kap a tanácsai uton történő lakáshoz jutás.

A fiatalabb nemzedéken belüli egyes társadalmi csoportok első saját lakásának komfortosság szerinti összetétele némileg javuló lakásmódot jelez az első önálló lakásokhoz viszonyítva, a társadalmi csoportok közötti különbségek azonban lényegében változatlanul fennmaradnak ekkor is. A lakások szobaszáma is jellegzetesen eltolódik az egyszobás lakásoktól a két szobás /esetleg ennél nagyobb/ lakások irányába, eközben azonban megnőnek az egyes csoportok közötti különbségek: a magasabb státuszu csoportok nagyobb eséllyel jutnak nagyobb lakáshoz, de a csoportokon belüli eltérések is számottevőek maradnak. Már utaltunk arra, hogy jelentős azoknak az aránya, 46 %/, akik már gyerekes családdal rendelkeznek, amikor első saját lakáshoz jutnak. Kiemelkedő az ilyen családok aránya a vidéki városokban /63 %/, s a társadalmi csoportok közül is csak a mezőgazdasági fizikaiak jelentenek egyfajta kivételt, jelentős részük szüleikkel lakik együtt, amikor abba a lakásba beköltözik, amely egyben első saját lakása is /ha nem is közvetlenül a beköltözés pillanatától./

A következőkben még foglalkozunk az első saját lakások minőségének és a hozzájutás idejének az összefüggésével, e kapcsolat hátterével és hatásaival. Maga az összefüggés úgy foglalható össze, hogy az idő előrehaladtával párhuzamosan, fokozatosan javul a megszerzett első saját lakások minősége - ami egyben azt is jelenti, hogy a "korai", vagy "később"

bi" első saját lakáshoz jutás "kétarcu" jelenség: minél korábban jut valaki első saját lakáshoz, annál nagyobb a valószínűsége, hogy ez a lakás kisebb, alacsonyabb komfortfokozatu, mint a később lakáshoz jutóké. A fiatalabb nemzedék 1970-ig saját lakáshoz jutó tagjainak több mint fele nem-komfortos, többségében egyszobás lakásba költözik, majd a megszerzett első saját lakások körében fokozatosan csökken /az 1965-69 közötti 46 %-ról 1975-79-re 21 %-ra/ a beköltözéskor komfortnélküli lakások aránya, nő a komfortos, összkomfortos lakások aránya /42 %-ról 67 %-ra/, csökken az egyszobás lakások részesedése /azonos időszakokban 55 %-ról 25 %-ra/, s megnő a két szobás, három vagy ennél több szobás lakások részesedése /ez utóbbiaké 7 %-ról 19 %-ra/.

5. Az önálló lakásut második - az első saját lakás megszerzését követő - szakasza

Az, hogy ki mikor, s milyen első saját lakáshoz jutott, fontos szerepet játszik lakásutja további alakulásában. A lakásutnak az első saját lakás megszerzését követő szakasza azonban egy önmagában is vizsgálható és vizsgálándó periódus. Ennek a periódusnak a - megfigyelésünk szerint - legfontosabb alternatíva-kijelölő jellemzője, hogy a lakásut /lakásváltás-sorozat/ egyáltalán folytatódik-e az első saját lakás megszerzése után, vagy sem.

A továbblépés, illetve nem lépés kérdése egyrészt azért kerül előtérbe, mert míg az előző lépést /a saját lakáshoz jutást/ a nemzedékek tagjainak többsége megtette - s így az alternatívák úgy merültek fel, hogy milyen erőfeszítés árán, mikor és milyen eredménnyel -, addig továbblépni csak az idősebb nemzedék saját lakáshoz jutóinak a fele, a fiatalabbak 1/3-a lépett tovább, a többiek első saját lakásukban maradtak.

Másrészt a továbblépést vagy nem lépést azért tekintjük alternatíva kijelölő aktusnak, mert a lakáspiacon /itt: az adás-vételi és cserekapcsolatok rendszerében/ való aktív részvételt, illetve nem-részvételt mutatja, az e piacon induló /csere-/ tőkeként elismert saját lakás konvertálásának a képességét/lehetőségét jelzi. /Ezenkívül a továbblépők eredményeinek a tükrében visszakérdezhetünk a különböző lakásutak bejártak "sikeresességére", lehetőségeire/kényszereire./

A főbérleti, illetve a saját tulajdonú lakások közötti mozgás igen alacsony fokát mutatja az egyáltalán továbblépők viszonylag alacsony arányán túl, hogy a továbblépőknek

a többsége is csupán egyszeri továbblépő, igen ritka a többszöri /kétszeri/ lakásváltoztatás az első saját lakás megszerzése után.*

Ennek ismeretében felvetődik a kérdés, hogy egyáltalán mennyiben beszélhetünk létező, aktív csere-piacról, a lakásszférában, illetve - a "piac" kiterjedtségét tudomásul véve - mennyiben tekinthetők valóban reálisnak a lakáscsere-folyamatokhoz fűzött, olykor tulzott lakáspolitikai remények? /Mint látni fogjuk, a továbblépés lehetősége a népességen belül meghatározott csoportra korlátozódik./ A vizsgált nemzedékek esetében azt látjuk, hogy az első saját lakásnak /főbérletnek, tulajdonnak/ döntő, a további lakásmódot meghatározó jelentősége van.xx

A lakásrendszer területi, elosztásbeli, hozzájárásbeli állami és magánszférára osztottságának merevségét, elkülönültségét, illetve az e kettős lakásrendszer két szférája közötti kapcsolat, "átjárás" nagyfoku szűkösségét, az egyik szférában való lakással rendelkezés másik szférabeli lakásra átválthatóságának a nehézkességét tükrözi, hogy a továbblé-

*E megállapításnál azzal a mögöttes feltételezéssel élünk, hogy az idősebb nemzedék tagjai a felvétel időpontjáig lényegében már végrehajtották lakás-tranzakcióikat - tulajdonképpen a 70-es évek közepére már teljesen leállt az ilyen típusú mozgás. A fiatalabb nemzedék többsége pedig még el sem indult a lakás-tranzakciók útján, így feltételezzük, hogy ha egyáltalán elihdnának, ők sem jutnak majd tovább az első lépéseknél - legalábbis tömegesen nem.

xx

Ez jelenik meg például abban a közismert problémában, hogy a családok többsége ugyanabban a lakásban él a családi életciklus különböző szakaszaiban: amikor a gyerekek felnőnek, amikor már családot alapítanak, "kiröpülnek", amikor már csak a szülők, vagy a szülők egyike él stb. Így a gyerekesületés - egyebek mellett ezért is - mint eleve feltételezhető, jelentkezik, a gyerekek "kiröpülése" eleve feltételjavulásként.

pők körében kiutalással első saját lakáshoz /főbérlethez/ jutók nagy többsége lakása elcserélése útján költözik tovább /minőségi csere-kérelem, vagy magáncsere révén/ új főbérletbe, csupán egy kis részük akar és tud is saját tulajdonu lakásba költözni; míg az építéssel/vétellel első saját lakáshoz jutók és egyben továbblépők ugyanilyen módon /építéssel/vétellel/ jutnak következő lakásukhoz is, /a fiatalabb nemzedékben például az építkezéssel első saját lakáshoz jutók 2 %-a jutott kiutalás révén jelenlegi lakásához, a kiutalással első saját lakáshoz jutók 3 %-a építette/vette jelenlegi lakását/. Az építéssel/vétellel első saját lakáshoz jutókon belül kirajzolódik egy olyan jellegzetes csoport, amely első saját lakásához /olcsó/ vétellel jutott hozzá, majd innen saját lakás /családi ház/ építése útján lép tovább /ez egyebek közt az első saját lakás minőségével függ össze, mint majd látjuk/.

Mindkét nemzedékben hasonló módon dominánsan a továbblépők közé tartozik egy kisebb csoport: a házastársuk már meglévő saját lakásába beköltözők csoportja. Ennek hátterében az ilyen lakáshoz jutás életidőn belüli viszonylagos koraisága, a lakások minősége és nem utolsósorban az a tény állhat, hogy a közös háztartást kezdettől fogva nem terheli az első saját lakáshoz való hozzájutás súlya, van idő s mód a családi, nagycsaládi /újra/felhalmozásra, a továbblépésre.

Ennek éppen az ellenkezője figyelhető meg az építkezéssel első saját lakáshoz jutók körében: mindkét nemzedékben ők mozdulnak legkevésbé, jellemzően nem-továbblépők. /a fiatalabb nemzedékben 9 %-uk lép tovább/, A vétellel első saját lakáshoz jutók egy jelentősebb csoportja /a fiatalabb nemzedékben 46 %-uk/, viszont - az említett okok miatt - továbbfolytatja lakásutját, jellemzően építkezésbe fog, vagy újra lakást vásárol, de a nem-saját lakásba történő /vissza/

költözés sem jelentéktelen körükben. /E pusztá történések mögött természetesen eltérő feltételeket és különböző egyéni és családi stratégiákat, életszervezési módokat találhatunk./

A kiutalás útján első saját lakásukba beköltözők nagyobb része /3/4-e/ lakáscsere, újabb kiutalás révén továbbfolytatja lakásutját az idősebb nemzedék körében, fiatalabb társaik 3/4-e azonban még a felvételtkor is első saját lakásában lakik. Ebben az eltérésben nyilvánvalóan fontos szerepet játszik, hogy a megkérdések életidejük és lakásutjuk eltérő pontján találták az idősebb és fiatalabb nemzedék tagjait, s szerepet játszhat még az idősebbek viszonylag korai, a fiatalabbak viszonylag későbbi kiutalással történő első saját lakáshoz jutása, valamint e lakások eltérő minősége is.

*

A megtett lakásutakat tekintve a továbblépők általában /közel sem minden esetben, de tendenciaszerűen/ korábban jutottak első saját lakásukhoz, mint a nem-továbblépők, s az első saját lakás a továbblépőknél általában rosszabb minőségű, alacsonyabb komfortfokozatu, kisebb szobaszámu, mint a nem-továbblépőknél.

E jelenség kapcsán kitérőként megjegyezzük, hogy az a tendencia, hogy minél előbb jut valaki lakáshoz, annál nagyobb a valószínűsége, hogy "rosszabb" lakáshoz jut /és fordítva/: egyrészt egy életidő-specifikus, másrészt egy történelmi idő-specifikus hatás eredőjeként alakul ki.

Életidő-specifikus hatásként jelentkezik az, hogy az egyéni életidő előrehaladtával fokozatosan növekszik /tendenciaszerűen, nem mindig, s általában az életidőnek csak egy meghatározott szakaszában/ a lakáshoz jutáshoz felhasznál-

nálható erőforrások /különféle "tőkéek"/ fajtája és nagysága /az egyéni kereset növekedése, a család kereső tagjai számának - házasságkötést követő - növekedése, az igénybe vehető /nagy/családi munkaerő megléte, a munkamegosztásban elfoglalt hely, a munkahelyen betöltött pozíció javulása révén, illetve olykor - állami bérlakás esetén, ha megvalósuló elosztási szempont, akkor - az eltartott gyerekek számának, az egy munkahelyen eltöltött idő hosszának, az egyéb "érdemek" fokának növekedése révén/.

Történelmi idő-specifikus tényezőként pedig hatást gyakorol /amint már láttuk/ az aktuálisan épített és a már meglévő lakások volumene, építési formája, tulajdoni jellege, telepítési helye és szobaszáma, felszereltsége, valamint hozzájutási formája, elosztás szerinti összetétele. Ha a történelmi idő-specifikus hatások mellett az első saját lakás megszerzését követő továbblépés, nem-továbblépés két nemzedéknél tapasztalt arányait is figyelembe vesszük, akkor megint ezt kell eláraznunk, hogy az első saját lakáshoz való hozzájutásnak döntő jelentősége van hazánkban: így az aktuálisan a lakáspiacra belépő /előzőleg többnyire lakástalan/ népesség lakáshoz jutási esélyeit, s ezzel együtt későbbi lakásmódját is döntően befolyásolja az éppen rendelkezésre álló /részben új építésű/ lakásállomány összetétele, valamint az aktuálisan érvényes lakáspolitikák.^x

^xEz a jelenség egyébként rendre meg szokott jelenni a lakás-kérdés "ifjúsági problémaként" való kezelésében, holott egyrészt a belépő népesség a permanens lakáshiány miatt általában több egymásra időben feltorlódtott korosztályt fog át, másrészt a belépő népesség problémái mindig egyben a hozzájuk kapcsolódó többi generáció problémái is. /Ehhez még hozzátehetjük, hogy az aktuális "történelmi idő" és az aktuálisan belépő népesség lakáshoz jutási esélyei közötti összefüggések empirikus feltárása, elemzése és alakulásának időbeli nyomonkövetése a mai napig a magyar lakásszociológia adósságai közé tartozik./

X

A lakásutak "végső" eredményeként megjelenő jelenlegi /felvételkedori/ lakások színvonala, összetétele is alátámasztja ezt. Az általunk vizsgált társadalmi csoportok jelenlegi lakásmódbeli eltérései emellett e csoportok végsősoron "sikeresebb", vagy "sikertelenebb" lakásutjáról is számot adnak.

Mind az idősebb, mind a fiatalabb nemzedéknél igen szoros a kapcsolat a jelenlegi lakás és az első saját lakás /mely lehet egyben a jelenlegivel azonos is/ felszereltsége, komfortfokozata között. A lakásutnak ezen a pontján, illetve szakaszán "visszalépésről" - vagyis, hogy valaki az előzőnél alacsonyabb komfortfokozatu lakásba költözött volna - lényegében nem beszélhetünk. Az "előrelépés" mértéke azonban változó, többek között attól függően is, hogy ki mennyire aktívan tud mozogni a lakás-tranzakciók rendszerében.

A fiatalabb nemzedék tagjainak erre még eleve kevesebb ideje volt, részben ennek is a következménye, hogy közülük például a komfortnélküli első saját lakásba költözőknek még 69 %-a a felvételkedor is ilyen lakásban lakik /az idősebeknél ez 37 %/, a félkomfortos-komfortos első saját lakásban kezdőknek 60 %-a továbbra is ilyen lakásban lakik /az idősebb nemzedékben ez 40 %/. /A lakások szobaszámánál ugyanilyen összefüggést találhatunk./

A továbbiakban ismét csak a fiatalabb nemzedék tagjai lakáskörülményeinek társadalmi csoportonkénti eltéréseit röviden összefoglalva: jelenleg e nemzedék nagyobb része /54 %-a/ családi házban lakik /többnyire saját lakástulajdonosként/, 14 %-a OTP öröklakásban, 23 %-a tanácsi lakásban. Az egyes társadalmi csoportokon belül jellegzetesen eltér a különböző

tulajdonformájú lakások sulya az első saját lakásként és a jelenlegi lakásként lakott lakások körében azokban a csoportokban, ahol számottevő a saját lakással jelenleg sem rendelkezők /de valamilyen tulajdonformájú lakásban, például a szüleikkel együttélők/ részaránya. /Például az egyéb szellemieknek - kiknek 25 %-a nem rendelkezik saját lakással - 1/4-e lakik első saját lakásként tanácsi lakásban, az általuk jelenleg lakott lakásoknak azonban 42 %-a tanácsi - nem feltétlenül saját főbérleti - lakás; a vezetők esetében e két arány 29 % és 38 %, az értelmiségieknél 31-31 %. Más csoportoknál ugyanez a megántulajdonú családi házakban lakás körében jelenik meg: a mezőgazdasági fizikaiak 75 %-a lakik első saját lakásként ilyen lakásban - miközben 21 %-uknak nincs saját lakása -, a jelenleg általuk lakott lakásoknak 88 %-a családi ház, a betanított munkásoknál 63-73 % ez az arány./ A jellegzetes "hágyományozódás" miatt tehát az egyes csoportok által lakott lakások tulajdonforma szerinti eltérései nagyobbak, mint ahogy azt pusztán az első saját lakáshoz jutáskori eltérések mutatnák:

Mint már szóltunk róla, a jelenleg lakott lakások a fiatalabb nemzedék körében is általában komfortosabbak, mint az első saját lakások, minden csoportban nőtt a komfortos, összkomfortos lakásokban élők aránya, csökkent a komfort nélküli lakások sulya. Ez utóbbi változás döntően a falun élők lakáskörülményei megváltozásának az eredménye, körükben 56 %-ról 30 %-ra csökkent az ilyen lakásban lakók aránya az első saját lakás megszerzése óta.

A lakáskörülmények javulásával párhuzamosan csökkent a nemzedéken belüli társadalmi csoportok közötti különbség az összkomfortos, meleg vízzel ellátott lakásban élés szempontjából, hőt viszont a még mindig komfort nélküli lakás-

ban élés tekintetében. /Példaképpen: a nemzedékből felsőfoku végzettséggel rendelkezők jelenlegi lakásainak már 84 %-a összkomfortos, állandó meleg vízzel ellátott, a 8 általánost végzettek 37 %-a is ilyen lakásban lakik; az értelmiségiek jelenlegi lakásainak 81 %-a, a segédmunkásokénak 28 %-a, a mezőgazdasági fizikaiak lakásainak 13 %-a ilyen lakás. Viszont, komfort nélküli lakásban az értelmiségieknek csak 3 %-a, /míg a fiatalabb nemzedékbeli segédmunkásoknak ma is 44 %-a, a mezőgazdasági fizikaiaknak 54 %-a./

A jelenlegi lakások szobaszáma is hasonló különbségeket mutat /az általában domináns két szobás lakások mellett az értelmiségieknek, vezetőknek már nagyobb hányada él 3 vagy több szobás lakásban, mint egyszobásban - 28 %-uk, illetve 26 %-uk, a 22-21 %-kal szemben -, miközben a mezőgazdasági fizikaiaknál, segéd-, betanított munkásoknál az egyszobás, illetve 3 vagy több szobás lakások aránya még 42-17 %, 44-20 %, 38-16 %/, annak "ellenére", hogy a különböző típusú településeken élők közül a szobaszámot tekintve egészében a falusiak vannak a legjobb helyzetben /26-37 % az egy-, illetve 3 vagy több szobás lakások aránya/, s a fővárosiak a legrosszabb helyzetben /45-8 % a megfelelő arány/.

6. Kitérő - a különböző lakásutak "sikerességéről"

Az önálló lakásutak egyes lépéseit végigkövetve arra a megállapításra jutottunk, hogy a megtett lakásutak nem csupán "szemantikus" strukturájukat tekintve különböznek egymástól, hanem "eredményességük" is tendenciaszerűen eltérő. Ezzel együtt feltehető az a további kérdés is, hogy a vizsgált nemzedékek különböző eredményességük, különbözőképpen "sikeres", vagy "sikertelen" alcsoportjai - maradva a lakásmódnál: a "jobb" és "rosszabb" jelenlegi lakással rendelkezők - maguk hogyan ítélik meg mai lakáshelyzetük sikerességét, vagy sikertelenségét, hogyan vélekednek az általuk eddig megtett lakásutak továbbfolytathatóságáról, illetve lezártságáról?

A "sikeresség"- "sikertelenség", a "jó"- "rossz" jelenlegi lakásmód dimenziója mentén lényegében két szélső csoportot különítettünk el az egész sokaságból: sikertelennek, rossz lakásban lakónak tekintettük azokat, akik komfortnélküli, általában egyszobás, vagy egyszobás félkomfortos lakásban laknak; sikeresnek, jó lakásban lakónak tekintettük azokat, akik legalább 3 szobás, összkomfortos lakásban laknak.^x

A jelenleg komfortnélküli lakásban lakók /"sikertelenek"/ és a 3 szobás összkomfortos lakásban lakók /"sikeresek"/ által megtett lakásutak nem különülnek el egymástól egyértelműen /lakásutjuk végső szakaszában vannak köztük

^x Tudatában vagyunk annak, hogy ez a két tényezőt /a szobaszámot és a komfortosságot/ kiemelő csoportosítás durva egyszerűsítést jelenthet; ezzel együtt - a kérdezettek által lakott lakásokról rendelkezésünkre álló információk alapján úgy látjuk, hogy - a fenti csoportosítás adekvát módon fejezi ki azt, hogy a nemzedékek egyik vagy másik tagja ma "jó", vagy "rossz" lakásban lakik-e.

továbblépők, s nem-továbblépők egyaránt, mint ahogy lakásutjuk ezt megelőző szakaszaiban sem különülnek el egymástól egyértelműen/, azonban bizonyos tendenciaszerű különbség mégis fennáll köztük. Míg az - idősebb nemzedékbeli - "sikertelenek" kb. fele volt továbblépő az első saját lakás után, addig a "sikeresek" közel 2/3-a lakásutjának ebben a szakaszában sikeres lakás-tranzakció/k/, továbblépés/ek/ útján javított lakáshelyzetén. /Például a kiutalással első saját lakáshoz jutók, de nem-továbblépőknek 19 %-a él jelenleg 3 szobás összkomfortos lakásban, míg a továbblépőknek 31 %-a; az építéssel/vásárlással első saját lakáshoz jutók és nem-továbblépőknek a 22 %-a, a továbblépőknek viszont már a 39 %-a "sikeres" jelenlegi lakásmódját tekintve./

A "sikeresek" és "sikertelenek" élesen elkülönülnek egymástól abban, hogy mennyiben tartják befejezettnek lakásutjukat, mennyire érzik magukat "beérkezetteknek", hogyan vélekednek lakáshelyzetük megoldatlanságairól.

Az idősebb nemzedékbeli "sikeresek" 72 %-a nem akar változtatni lakáshelyzetén, ha mégis, akkor vagy azt szeretnék, hogy felnőtt /és már családos/, de még a lakásban együttlakó gyerekeik elköltöznének már, vagy még nagyobb lakást szeretnének. Ennek érdekében azonban nemigen /tudnak/ valóban tenni valamit, legfeljebb pénzt vagy építőanyagot gyűjtenek /gyerekeiknek/. 97 %-uk 60 m²-esnél nagyobb lakásban él, a sikertelenek 87 %-a ennél kisebb lakásban. Utóbbiaknak - érthetően - csak 17 %-a válaszolta, hogy elégedett jelenlegi lakásával, másik 17 %-uk azonban azt is megemlítette, hogy hiába elégedetlen, változtatni nem képes. Konkrét elképzelésről többségük nem tett említést, ha mégis, akkor legfeljebb a beadott lakásigényléstől várják helyzetük jobbra fordulását. Egy másik - inkább felun élő - csoportjuk komfortosítani szeretné komfortnélküli, félkomfortos lakását.

Hasonlóan különül el a "sikeresek" és "sikertelenek" csoportja a fiatalabb nemzedéken belül is. Az idősebb nemzedékhez viszonyított eltérés mégsem jelentéktelen. A fiatalabb nemzedék "sikertelenjeinek" majdnem fele /47 %-a/ nem gondolt még lakásváltoztatásra, viszont a változtatni akarók nagyobb részének konkrét elképzelése is van a megteendő lépésről: jellemzően már építik komfortosabb, új lakásukat. /Ugyanekkor ez ismét annak a jele, hogy a fiatalabb nemzedék lakásutjának egy más szakaszában található a felvételkor./ A fiatalabb nemzedékbeli "sikertelenek" jóval kisebb arányban várják helyzetük javulását az államtól, mint idősebb társaik /2 %-uknak van lakásigénylése, míg az idősebb "sikertelenek" 17 %-ának/. Az ő lakásuk többsége /67 %-a/ már nem olyan szűkös, nagyobb mint 60 m², azonban "sikeres" társaik lakásának többsége /53 %-a/ ekkor már meghaladja a 100 m²-t is. /Ez utóbbi lakások többsége - 78 %-a - falun található, 85 %-ukban szakképzetlen fizikaiak laknak, a legfeljebb 8 általánossal rendelkezők 22 %-a lakik ilyen lakásban, Ezzel szemben a szellemiek 35-41 %-a, a felsőfoku végzettségűek 41 %-a legalább 3 szobás összkomfortos lakásban lakik, lakásutjuk végeredményét tekintve "sikeres"./

x x x

Végül, ahelyett, hogy megkísérelnénk az ismerttetett adatfeldolgozás részleteinek szisztematikus összefoglalását és "végső" értelmezését, inkább csak egy-két számunkra fontosabbnak tűnő jelenségre utalnánk vissza.

A vizsgált két nemzedéknek még ilyen szűkre szabott összehasonlítása és a lakásutak lépésről-lépésre haladó nyomonkövetése is azt mutatja, hogy a társadalom tagjai,

csoportjai pillanatnyi helyzetének a megértéséhez - feltéve, ha nem riadunk vissza a megismerés súlyos nehézségeitől - meg kell ismernünk azokat az "utakat" is, amelyek a különböző élethelyzetekhez elvezetnek: e különböző helyzetek mögött az egyéni életidő és a történelmi idő különböző, szociológiailag értelmezhető eseményeinek a sorozata áll.

A vizsgált két nemzedék lakásutjának az összehasonlítása azon az evidencián túl, hogy az egyes nemzedékek megtett önálló lakásutja eltér egymástól /bár a hasonlóságok is sok tanulsággal szolgálnak/, néhány speciális jelenségre is felhívta a figyelmet. Ilyennek ítélhető mindenek előtt az a jelenség, hogy a fiatalabb nemzedék tagjai lakáshoz jutási esélyeinek néhány lényeges összetevője nem javult az idősebb nemzedékhez képest: /a házasságkötéskori, gyermekszületéskori saját - nem-saját lakásban élés, az első saját lakáshoz jutás ideje, a saját lakás megszerzésének terhe, a továbblépés lehetősége, illetve egyáltalán az önálló lakásuton történő elindulás, "szétköltözés" esélye/, sőt egyes társadalmi csoportok tagjai esetén bizonyos helyzetromlásról beszélhetünk - annak ellenére, hogy az idősebb nemzedék tagjai a "szűkösebb" 50-es években, 50-es 60-as évek fordulóján indultak el önálló lakásutjukon, illetve jutottak első saját lakáshoz, a fiatalabb nemzedék tagjai pedig a 70-es években, a "viszonylagos fellendülés" évtizedében. Hangsúlyozzuk, hogy az általunk vizsgált fiatalabb nemzedék nem azonos a köztudomásúan is radikálisan romló lakáshoz jutási esélyekkel rendelkező 80-as években belépő nemzedékkel!

Más oldalról, a két nemzedék lakáshelyzetének, lakásutjának összehasonlításában természetesen lényeges - bár az említetteket valójában nem kompenzáló - változás, hogy a fiatalabb nemzedék tagjai komfortosabb, nagyobb lakásokban lak-

nak, részben már az elindulás idején, részben azt követően is, és saját lakásukhoz /nem időben/ rövidebb úton /mérsékeltebb elbérletből-elbérletbe, munkásszállásra stb. költözés után/ jutnak hozzá. A rövidebb lakásut, kevesebb mozgás a fiatalabb nemzedék egész lakásutjára jellemző.

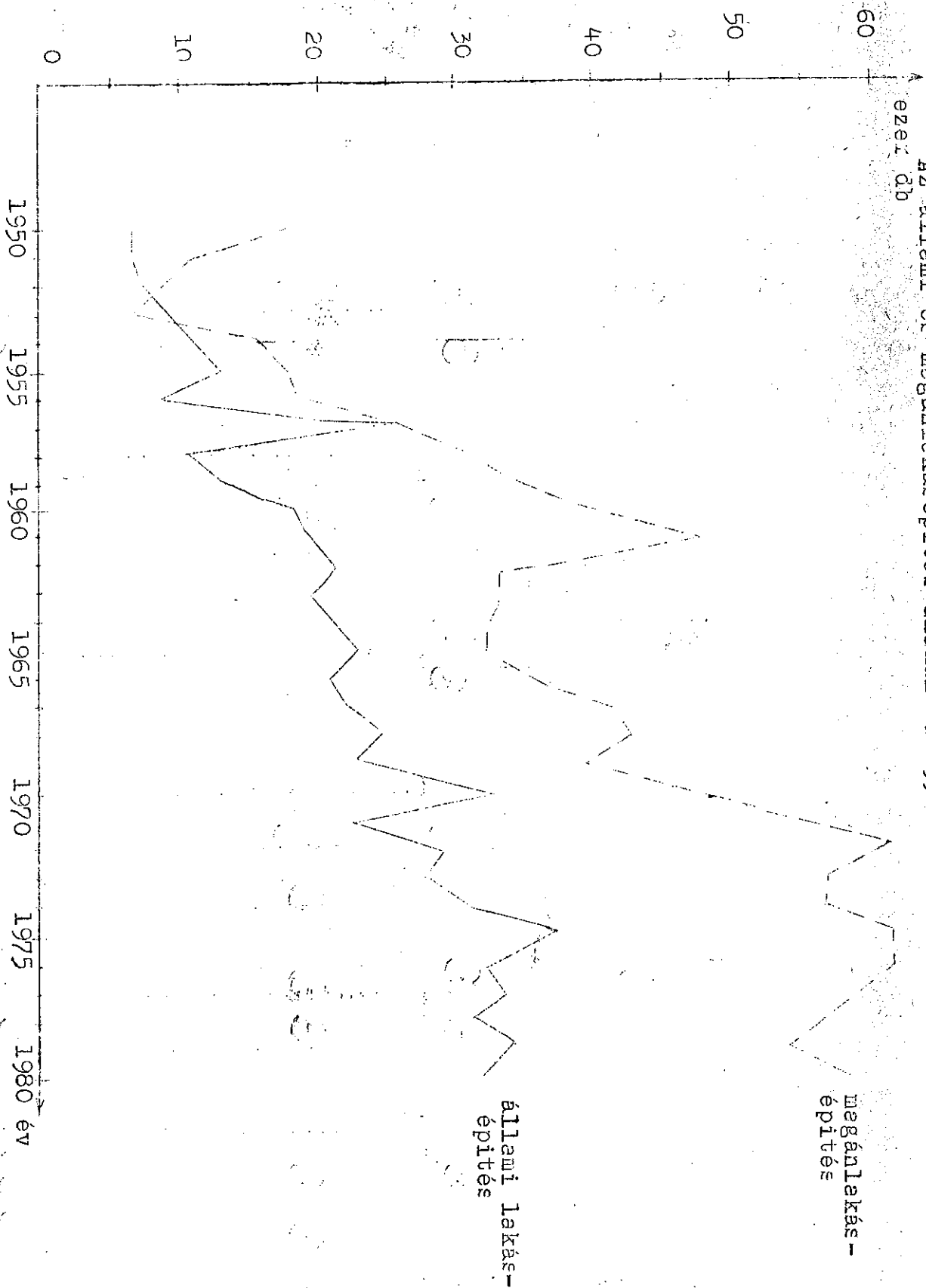
Ez tovább erősíti azt a szoros összefüggést, amely az első saját lakás és a későbbi lakáskörülmények között fennáll. Ennek háttérében okként ott találjuk az állami és magánlakásépítés, lakáshoz jutás elkülönült, lakásváltoztatásokkal nehezen átjárható, s önmagukban is csekély lakásváltásokra ösztönző/lehetőséget nyújtó rendszerét; a lakáspolitikát a rendszert reprodukáló szabályozói mellett ott találjuk a különböző lakásépítési, lakáshoz jutási formák mellett településtípusok közötti és településeken belüli elkülönülését, valamint az egyes családok lakáskörülményeik javítására fordítható erőforrásaiknak a szűkösségét, melynek következtében gyakran már az első saját lakás megszerzése ezen erőforrások maximális - hosszabb időre lehetőségeket csökkentő - kiaknázását teszi szükségessé.

Végül, részben ehhez kapcsolódnak azok a folyamatos arány- és esély-változások, amelyek a két nemzedék és az egyes csoportok összehasonlításában az állami és a magántulajdonu lakáshoz jutás területén megfigyelhetők. A saját lakáshoz jutás e változásainak összefüggéseiről már szoltunk elemzésünkben, itt csupán ismételten hangsúlyoznánk ezt az általánosabb következtetésünket, hogy az egyes társadalmi csoportok állami vagy magán szférában történő lakáshoz jutási esélyei változásainak az értelmezésekor - egyéb igen fontos tényezők mellett - egyaránt figyelembe kell venni a szférák aktuális lakásépítésen belüli arányait, ezen arányok változási irányát és ütemét, a már meglévő lakásállomány ösz-

szetételét, valamint a meglévő és új lakásokhoz való hozzá-
jutás változó szabályait, feltételeit, mert csupán az egyik
vagy a másik tényező kiemelése nem teszi lehetővé az egyes
társadalmi csoportok időben változó esélyeinek az összehason-
lítását, a lakáshoz jutás társadalmi terhei csökkenésének
vagy növekedésének reális nyomonkövetését.

Az állami és magánlakásépítés alakulása 1950-80 között

1. ábra

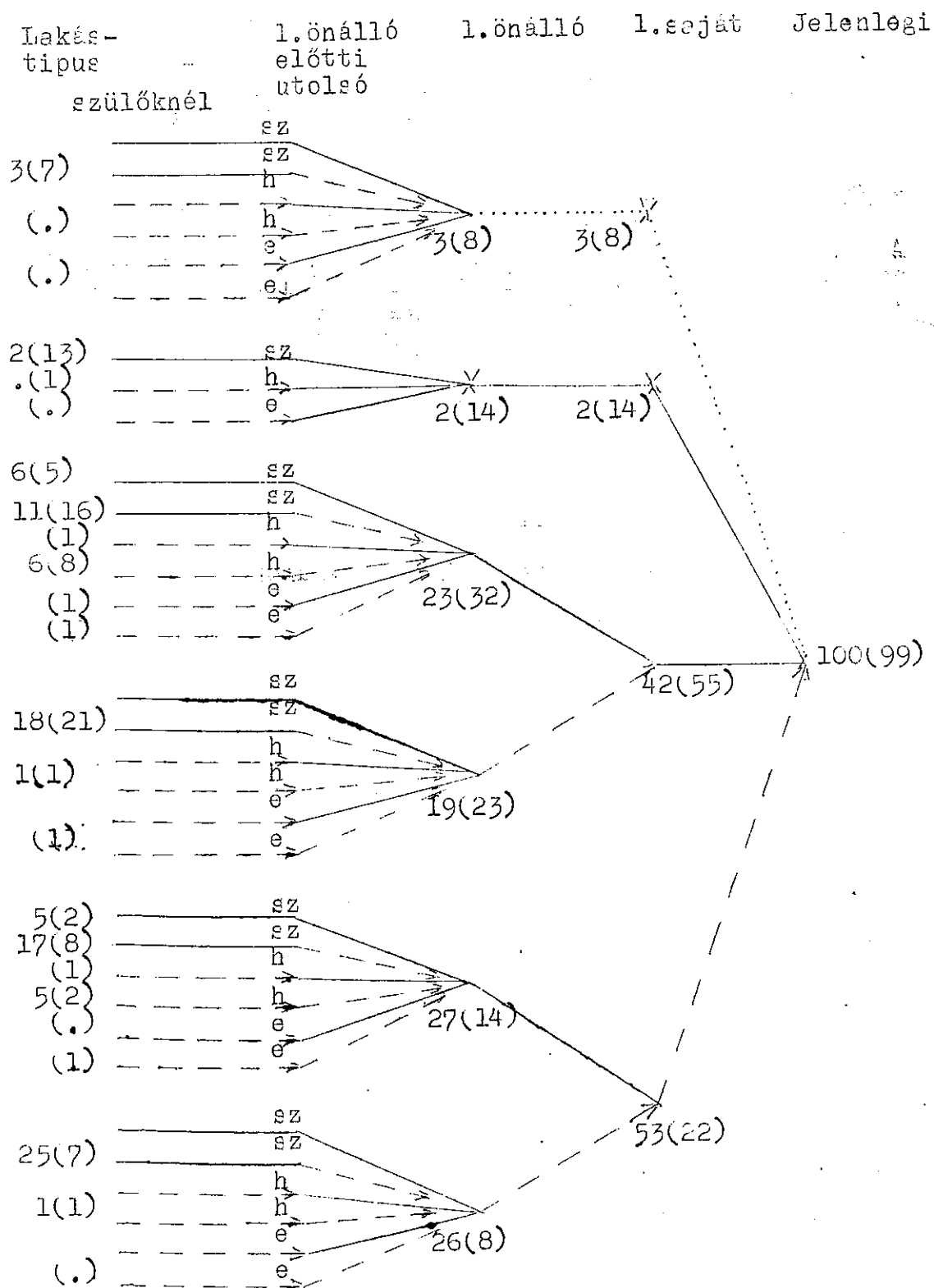

Forrás: Ernst Gabriella: A lakáspolitikai népesedési összefüggései ÉGSZI, 1983

Lakás- típus	1. önálló előtti utolsó	1. önálló	1. seját	Jelenlegi
-----------------	-------------------------------	-----------	----------	-----------

^xJelek és lábjegyzet a 106. oldalon

A megtett lakásutak alapszerkezete a két nemzedékben /2/
/„kitüntetett” lakásonkénti input %-ok/

X Jelek és lábjegyzet a 106. oldalon

1. tábla jelei:

- : nincs tényleges lakásváltás
- - - : van/nak/ tényleges lakásváltás/ok/
- : van 1. önálló, nincs 1. saját lakás
- . : van adat, de súlya nem éri el az 1 %-ot a zárójelen kívüli adatok az 1. kohorszra, a zárójelben lévő adatok a 2. kohorszra vonatkoznak.
- x : nincs ilyen /önálló, saját/ lakás

x /lábjegyzet/

Az 1. és 2. táblában szereplő adatok kis mértékben eltérnek a tanulmány későbbi elemzéseiben felhasznált adatoktól, mert a táblázatot empirikus anyag "megtisztítása" után is óhatatlanul megmaradó ellentmondások egyenkénti, körültekintő korrekciójával akartuk összeállítani.

2. tábla jelei:

Jelek: U.az, mint 1. táblánál és

az első önálló előtti utolsó lakás: szülőknél: zsz
házastárs szüleinél: h,
egyéb csaladtagnál: e

Az önálló lakások száma a fegyveres testületi tagság^x szerint %

Önálló lakások száma	0	1	2	3	4	Együtt	Átlag lakás-szám/	Kohorszoni belüli részarány %
Fegyveres testületi tagság								
1. kohorsz								
Jelenleg fegyveres testület tagja	(02)	(6)	(02)	(19)	(75)	(100)	(4,9)	/3/
Bármikor fegyveres testület tagja	2	7	7	10	74	100	4,7	/9/
Soha nem volt fegyveres testület tagja	1	19	29	20	31	100	3,0 ¹	/91/
1. kohorsz együtt	1	18	27	19	35	100	3,1	/100/
2. kohorsz								
Jelenleg fegyveres testület tagja	(38)	(25)	(0)	(37)	(0)	(100)	(1,4)	/2/
Bármikor fegyveres testület tagja	(33)	(25)	(17)	(25)	(0)	(100)	(1,3)	/5/
Soha nem volt fegyveres testület tagja	17	37	25	12	9	100	1,7	/97/
2. kohorsz együtt	17	37	25	12	9	100	1,7	/100/

^xFegyveres testület tagjainak itt a hivatásos állomány tagjait tekintjük. Zárójelbe tettük a 20-nál /a 2. kohorsznál 10-nél is/ kisebb elemszámú csoportok adatait.

Az önálló lakások száma a nem-házassodás, "későn" házassodás szerint %

Házassodás száma	Önálló lakások	0	1	2	3	4-	Együtt	Átlag lakosság /lakosság/	Kohorszoni részarány %
1. kohorsz									
Nem házas	(23)	(15)	(15)	(8)	(39)	(100)	(3,0)	1/31	
"Későn" házassodó	0	34	31	14	21	100	2,3	1/71	
Nem "későn" házassodó	1	17	27	19	36	100	3,2	1/90	
1. kohorsz együtt	1	18	27	19	35	100	3,1	1/100	
2. kohorsz									
Nem házas	53	33	0	14	0	100	0,3	1/51	
"Későn" házassodó	18	31	22	20	9	100	1,9	1/20	
Nem "későn" házassodó	16	37	26	11	10	100	1,7	1/85	
2. kohorsz együtt	18	36	25	12	9	100	1,7	1/100	

X "Későn" házassodónak tekintettük azokat, akik 30 éves koruk után kötöttek házasságot.
Zárójelbe tettük a 20-nál kisebb elemszámu csoport adatait.

Összefoglaló séma az önálló lakásuton történő elindulás körülményeiről^x

Vizsgált tényező	1. önálló lakás jogcíme	Saját lakás Főbérlet	Tulajdonos	Önálló, nem-saját lakás
1. önálló lakásba honnan költözött		házastárs szüleitől	házastárs szüleitől	saját szüleitől
1. önálló lakásba költözéskori családi állapot		házas, gyerekekkel	házas, gyerekekkel	nem házas /kereső /gyerek nélkül /nem házas és házas gyerek nélkül/
1. önálló lakásba költözéskor településváltás van-e		nincs település-váltás	nincs település-váltás	van település-váltás
Munkajelleg-csoport		szakmunkás és értelmi-ségi /segédmunkás és szellemi/	fizikai	szellemi /betanított munkás és értelmiségi, vezető/
Iskolai végzettség		legalább szakmunkás-képző /legalább érettségi/	legfeljebb 8 általános /szakmunkás/	legalább érettségi /felsőfoku/

^x A rövidség és áttekinthetőség érdekében közöljük ezt a sémát /az ehhez és a kapcsolódó elemzési részhez felhasznált adatok korrekt ismertetése legalább 20 tábla közlését tette volna szükségesé./

A séma azt mutatja, hogy az egyes önálló lakásutot megkezdő csoportokban mely csoportok vannak egész kohorszra belüli arányukhoz képest felülreprezentálva. Ez esetenként nem feltétlenül jelenti egyben azt is, hogy az adott csoport az elindulás módja szerinti csoport domináns csoportja is, vagy hogy az adott csoporton belül a jelölt elindulási mód szerinti csoport lenne a dominánsan jellemző.

/Zárójelbe tettük a 2. kohorszra vonatkozó információk jelzését, ha ez eltért az 1. kohorsztól./

Az első önálló lakás tulajdonformája az első önálló lakás települése szerint /2.kohorsz., %/

Tulajdon- forma ^x	Település			Nincs önálló lakás	Együtt
	Budapest Város	Község			
Nincs önálló lakás	-	-	-	100	14
Családi ház	17	32	82	-	41
Tanácsi	35	21	2	-	15
OTP öröklakás	18	15	0	-	8
Szolgálati	2	12	9	-	7
Egyéb önálló	28	20	7	-	15
Együtt	100	100	100	100	100
	/20/	/32/	/34/	/14/	/100/

^xAz első önálló lakásként lakott lakás tulajdonformája természetesen nem azonos az ottlakás jogcímével.

Családi ház: magántulajdonú családi házak,

Tanácsi: tanácsi kiutalású bér- és szövetkezeti lakások,

Szolgálati: vállalati, intézményi tulajdonú lakások,

Egyéb: elsőorban albérletek, munkásszállók, melyek tulajdonformája nem volt megállapítható.

7. tábla

Az első önálló lakás tulajdonformája a jelenlegi munkajelleg szerint
/2. kohorsz, %/

Tulajdon- forma	Munkajel- leg-cso- port	Mezőgaz- dasági, fizikai	Segéd- munkás	Betoni- tött munkás	Szak- munkás	Egyéb szelle- mi	Bütel- miségi	Vezető	Együtt
Nincs önálló lakás		21	4	19	14	23	7	3	14
Családi ház		67	48	57	43	35	10	20	41
Tanácsai		4	16	2	15	21	29	18	15
OTP öröklés		0	8	0	7	6	15	31	8
Egyéb önálló		4	16	12	15	9	35	10	15
Együtt		100	100	100	100	100	100	100	100

8. tábla

Az első önálló lakás tulajdonformája a leg-
magasabb iskolai végzettség szerint
/2. kohorsz, %/

Tulajdon- forma	Iskolai végzettség	8. ált. talá- nos alatt	8. ált. talá- nos	Szak- közép. ségi	Érett- ségi	Fel- ső- foku	Együt
Nince önálló lakás		30	17	10	19	3	14
Családi ház		50	51	53	31	9	41
Tanácsi		5	7	12	23	23	15
OTP öröklakás		0	1	5	11	27	8
Szolgálati		10	9	5	7	11	7
Egyéb önálló		5	15	15	9	27	15
Együtt		100	100	100	100	100	100

9. tábla

Az első önálló lakás felszereltsége az első
önálló lakás települése szerint^x
 /2. kohorsz, %/

Település	Budapest	Város	Község	Együtt
Felszerelt- ség				
Nincs folyóvíz a lakásban	0	24	61	38
Van folyóvíz a la- kásban	30	6	9	12
Van állandó meleg- víz	70	70	30	50
Együtt	100	100	100	100

^xAlbérletek, ágybérletek, munkásszállók nélkül, mert itt a
 használat lehetősége bizonytalan.

10. tábla

Az első önálló lakás felszereltsége a jelenlegi munkajelleg szerint^x

/2. kohorsz, %/

Munkajel- leg-csoport	Megőrt. gazda- sági fizikai	Segéd- munkás nitott munkás	Beté- Szak- munkás szelle- mi	Egyéb Értel- miseji to	Együtt		
Felszerelt- ség							
Nincs folyóvíz a lakásban	100	54	61	38	5	17	38
Van folyóvíz a lakásban	0	23	14	12	11	19	12
Van állandó melegvíz	0	23	25	50	84	81	50
Együtt	100	100	100	100	100	100	100
							114

x

Lásd a 9. tábla lábjegyzetét

11. tábla

Az első önálló lakás felszereltsége a legmagasabb
iskolai végzettség szerint^x
/2. kohorsz, %/

Felsze- reltség	Iskolai végzettség	8 ál- talá- nos alatt	8 ál- talá- nos	Szak- közép.	Érett- ségi	Fel- sófo- ku	Együtt
Nincs folyóvíz a lakásban		89	69	42	18	5	38
Van folyóvíz a lakásban		0	14	11	13	14	12
Van állandó melegvíz		11	17	47	69	81	50
Együtt		100	100	100	100	100	100

^xLásd a 2. tábla lábjegyzetét

A házasságkötéskori lakást megelőző és követő lakásváltások főbb irányai^x a két nemzedékben, az ottlékás jogcíme szerint /%/

Lakástípus Jogcim	Házasságkötéskori lakást megelőző lakás ^{xx}	Házasságkötéskori lakás	Házasságkötéskori lakást követő lakás ^{xx}
Sajat szülőknél családtag	69/79/	25/36/	21/18/
Házastárs szüleinél családtag	0	21/28/	5/10/
Főbérlet	0	0	0
Tulajdonos	1	9/2/	15/8/
Szolgálati lakás bérletje	0	0	0
Albérlet / munkásszálló, stb./	1/1/	17/10/	32/44/
Egyéb önálló, nem saját lakásban lakó	0	0	0
Bizonytalan	1/1/	6/1/	6/5/
	0	0	0
	16/15/	15/18/	13/12/
	0	0	0
	9/3/	4/5/	5/3/
	0	0	0
	3/1/	3	3
	100/100/	100/100/	100/100/

^x A táblában csak a két nemzedék legnagyobb arányú mozgásait tüntettük fel az áttekinthetőség érdekében. A zárójelⁿⁿ kívüli adatok az 1. kohorszra, a zárójelben levő adatok a 2. kohorszra vonatkoznak.

^{xx} Ha nincs a házasságkötéskori lakást megelőzően, vagy követően lakásváltás, akkor a házasságkötéskori lakással azonos

Az egyes munkajelleg-csoportokba tartozók kiutalással első saját lakáshoz jutásának esély-különbsége a két nemzedékben^x

	Értel- miségi	Veze- tő	Egyéb- szelle- mi	Szak- munkás	Segéd- munkás	Beteni- tott munkás	Mező- gazdasa- gi, fi- zikai	Kiutalás- sal első saját la- káshoz ju- tók aránya %
Értelmiségi	1	1,4(1,6) 1	1,8(2) 1,3(1,2) 1	2,9(2,4) 2,1(1,5) 1,6(1,2) 1	3,3(2,8) 2,5(1,7) 1,9(1,4) 1,2(1,1) 1	4,0(4,1) 3,0(2,6) 2,3(2,1) 1,4(1,7) 1,2(1,5) 1	4,0(3,2) 3,0(2,1) 2,3(4,1) 1,4(2,4) 1,2(2,0) 1(2,0) 1	80(58) 59(36) 45(29) 23(24) 24(21) 20(14) 20(7) 53(26)
Vezető								
Egyéb szellemi								
Szakk munkás								
Segéd munkás								
Beténített munkás								
Mezőgazdasági fizikai								

x

A csoportok esély-különbségei kiszámításának a módja: ha az értelmiségiek 80 %-a jut kiutalással első saját lakáshoz, a vezetőkné pedig 59 %-a, akkor az index: $\frac{80}{59} = 1,4$.

Zárójelbe tettük a 2. kohorszra vonatkozó adatokat, aláhúzással jelöltük ha az esély-különbség az 1. kohorzbelihez képest növekedett.

A munkajelleg-csoportokat itt a táblázat logikájának megfelelő sorrendben helyeztük el.

Az építéssel/vétellel, illetve kiutalással első saját lakáshoz jutás
esély-különbségei és ennek változása a munkajelleg-csoportokon belül
a két nemzedékben^x

Kohorsz	Munkajelleg- -csoport	Vezető	Értel- miségi	Egyéb szel- lemi	Szak- munkás	Betani- tott munkás munk.ás	Segéd- munkás fizikai	Együtt
1. kohorsz		0,2	-	0,5	1,3	2,0	1,8	2,0
2. kohorsz		1,3	0,4	1,9	2,3	4,4	2,8	9,6
2./1. kohorsz		6,5		3,8	1,8	2,2	1,6	4,8
								2,0

^x A munkajelleg-csoporton belüli index kiszámításának módja:
ha a vezetők 45 %-a jut építéssel/vétellel első saját lakáshoz, 36 %-a kiutalással,
akkor $\frac{45}{36} = 1,3$

A változás indexének kiszámításának módja: ha a 2. kohorszban az építéssel/vétellel,
illetve kiutalással első saját lakáshoz jutás esélykülönbsége a betanított munkások
körében 4,4-szeres, az 1. kohorszban viszont 2,0-szeres, akkor a változás indexe: $\frac{4,4}{2,0} = 2,2$.

15. tábla

Az első saját lakáshoz jutáskori életkor és egyes saját lakáshoz jutási módok a két nemzedékben.^x /‰/

Élet- kor	Lakáshoz jutás módja	Építés/ vétél	Kiutalás	Házastárs lakásába költözés	Együtt
- 19		1 (2)	5	5	6 (2)
20 - 24		13 (12)	24 (11)	14 (43)	20 (16)
25 - 29		32 (52)	45 (46)	33 (36)	39 (44)
30 - 34		23 (26)	17 (39)	24 (21)	17 (31)
35 - 39		18 (8)	8 (4)	24	12 (7)
40 - 44		13	1		6
Együtt		100 (100)	100 (100)	100 (100)	100 (100)
Átlagos élet- kor		31 (28)	27 (29)	29 (26)	28 (28)

^xCsak saját lakással rendelkezők. Zárójelben a 2. kohorsz adatai.

16. tábla

Egyes első saját lakáshoz jutási módok súlya ötéves
történelmi periódusonként a két nemzedékben^x /%/

Időszak	Első sa- ját la- káshoz ju- tási mód	Építés/ vétel	Kiutalás	Egyéb	Együtt
1950-54		19	36	45	100
1955-59		26	41	33	100
1960-64		46 (57)	36 (0)	28 (43)	100(100)
1965-69		45 (50)	20 (15)	35 (35)	100(100)
1970-74		68 (51)	16 (25)	16 (24)	100(100)
1975-79		67 (44)	17 (31)	16 (25)	100(100)
1980-		(50)	(18)	(32)	(100)

^xZárójelben a 2. kohorsz adatai

17. tábla

Az első saját lakáshoz jutáskori életkor és a jelenlegi munkafelleg
a két nemzedékben^x /%

Életkor	Munkafelleg- csoport	Mező- gazda- sági fi- zika	Szegény- munkás tött	Betani- munkás	Szakm. munkás	Hagyó- szellemi	Értel- miféle	Városi	Együtt
- 19		11 (0)	9 (5)	5 (2)	7 (3)	3 (0)	4 (3)	5 (0)	6 (2)
20 - 24		32 (32)	22 (27)	20 (15)	15 (13)	28 (22)	13 (7)	18 (22)	20 (16)
25 - 29		36 (26)	22 (32)	45 (44)	36 (51)	38 (26)	53 (39)	51 (38)	39 (44)
30 - 34		12 (37)	25 (27)	13 (33)	17 (27)	19 (41)	15 (47)	18 (35)	17 (31)
35 - 39		3 (5)	11 (9)	12 (6)	17 (6)	8 (11)	4 (4)	5 (5)	12 (7)
40 - 44		6	11	5	8	4		3	6
Együtt		100 (100)	100 (100)	100 (100)	100 (100)	100 (100)	100 (100)	100 (100)	100 (100)
Átlagos életkor		26 (27)	29 (27)	28 (28)	29 (28)	28 (29)	27 (29)	28 (28)	28 (28)

^x Csak saját lakással rendelkezők. Zárójelben a 2. kohorsz adatai.